

11

november 2011

kunstzone

Tijdschrift voor kunst en cultuur in het onderwijs

Duurzaamheid &
Ecologie & Natuur

Aan deze Kunstzone werkten de volgende vakverenigingen mee

BDD

Beroepsvereniging Docenten Theater en Drama
Secretariaat & Administratie,
Postbus 178, 8260 AD Kampen
info@docentendrama.nl,
www.docentendrama.nl

NBDK

Nederlandse Beroepsvereniging van Danskunstenaars
Bureau NBDK:
Postbus 1225, 1500 AE Zaandam
Tel. (06) 39452989/(06) 39452988
administratie@nbdk.nl
www.nbdk.nl

VKAV

Vereniging Audiovisuele Educatie
Zwanenkamp 275, 3607 SE Maarssen
nieuws@vkav.nl,
www.vkav.nl

VLLT

Sectie Nederlands Vereniging Leraren Levende talen
Binnenhof 62, 1412 LC Bussum
Tel. (035) 6783254
bureau@levendetalen.nl
www.levendetalen.nl -> Talensecties -> Nederlands

VLS

Vereniging Leraren Schoolmuziek
Vereniging Onderwijs Kunst & Cultuur
Secretariaat:
Kluppelshuizenweg 32, 7608 RL Almelo
Tel. (0546) 491745
info@vls-cmhf.nl
www.vls-cmhf.nl
Opzegtermijn: ieder jaar schriftelijk voor 1 oktober

VONKC

Vereniging Onderwijs Kunst en Cultuur
Secretariaat:
Kluppelshuizenweg 32, 7608 RL Almelo.
Tel. (0546) 491745
info@vonkc.nl,
www.vonkc.nl
Opzegtermijn: ieder jaar schriftelijk voor 1 november

Ik ben drie keer met dit stuk begonnen. Op een of andere manier voelt het ongemakkelijk. Duurzaamheid is een mode-woord aan het worden. Alles is duurzaam volgens de etiketten. Van de vleeswaren tot het wc-papier. Het geeft ons een sussen-de geruststelling dat we ook meedoen om een rem te zetten op ons argeloze gedrag. Maar ik voel me ook betrappt. Tijd voor een analyse.

Ik vroeg me bijvoorbeeld af hoe duurzaam Kunstzone eigenlijk is. Het blad dat nu bij u in handen is, wordt in ieder geval op zeer verantwoorde wijze gedrukt. Drukkerij Libertas werkt met speciale inkt en recycled van alles. Ik heb daar niet veel verstand van, maar naar wat ik er gezien en gehoord heb, kunt u ervan op aan dat zij als drukkerij er alles aan doen om een zo'n klein mogelijke footprint te maken. Ik weet van bijna geen van de mij omringende zaken wat nou de footprint is. Volgens mij ben ikzelf niet duurzaam. Het spijt me, ik heb een plasmatelevisie, een laptop en een smartphone. Ook gaan we graag node-loos op vakantie. Er hangen bosjes opladers en die worden niet altijd verwijderd. Daarnaast worden stijltangen, föhnen en andere martelwerktuigen voor het uiterlijk veelvuldig, langdurig en in alle standen gebruikt. Veel van het spul heeft ook nog een standby-stand die zorgvuldig aan staat. Zoonlief verblijft het liefst lang onder de douche met de stereo op standje oorverdovend. Dat moet wel, want anders hoor je niets onder de douche. Ergens anders een kraan open draaien geeft ook een oorverdovend effect. Prettig te weten dat hij na al dat water nog leeft. Het volk indringend toespreken, dreigen, heeft weinig impact. Dus ik vervang alle lampen door spaar- en led-lampjes die weer een fortuin kosten. Ik vraag me af hoe lang die moeten branden

Duurzame Kunstzone

om de kosten eruit te halen. Erg lang dus en dat hebben mijn kinderen goed begrepen. Gewoon alles aan laten staan. Ik beken dat ik er, bewust of onbewust, niet echt mee bezig ben. Het lijkt ook onlogisch. Veel geld en energie steken in zaken die pas op lange termijn het prijsverschil met het normale goed-maken. Daar komt bij dat de technologie zo snel gaat dat in de tussentijd veel betere, effectievere technieken ontwikkeld worden. Waarom dan nu al die moeite? Groen lijkt de nieuw hype, de nieuw internet zeepbel. Toch zou het duurzame verhaal geen verhaal meer moeten zijn van de geitenwollen sokken lobby. Buiten de discussie over hoe schuldig wij zijn aan allerlei veranderingen, kun je je ogen eigenlijk niet meer sluiten. Ik denk persoonlijk dat we nu in een soort Gouden Eeuw leven waarin transport niets kost en de bomen tot in de hemel groeien. Mij gaat het goed, ik geniet van mijn leven. Wat zou mij doen stoppen? De toekomst van mijn kinderen? Kunstzone kijkt deze keer naar die bijzondere wereld van duurzaamheid en naar wat je er in de klas mee kunt doen. Oh ja, van deze Kunstzone kunt u na het lezen, ook een leuk hoedje vrouwen of een mooie lampenkap, of eh...

Tot slot: U mist *Belevingswereld*, de column van Job ter Steege. Met zijn column in Kunstzone 9-2011 sloten wij een tijdperk af waarin Job iedere maand zijn bespiegelingen op humoristische, maar soms ook prikkelende wijze onder onze aandacht bracht. Job, heel erg bedankt voor je inzichten. We hopen dat je ons in de toekomst nog vaak wilt laten delen in jouw ervaringen.

Ruud van der Meer

Colofon

KUNSTZONE

Tijdschrift voor kunst en cultuur in het onderwijs
NUMMER 11, november 2011
Kunstzone wordt uitgegeven door Stichting Kunstzone.

HOOFD- EN EINDREDACTIE

Ruud van der Meer
meervdr@home.nl
Jan Verschaeren
jhav7608@xs4all.nl

REDACTIE

Toine van Gaal
Jan van Gemert
Olga de Kort-Koulikova
Saskia van der Linden
Paul Rooyackers
Thea Vuik
Wil & Hans Weikamp
Janneke van Wijk

VERKOOP ADVERTENTIES

Jan Verschaeren
Kluppelshuizenweg 32
7608 RL Almelo
tel. (0546) 491745
jhav7608@xs4all.nl

VORMGEVING EN DRUK

Drukkerij Libertas
Bunnik
www.libertas.nl

STICHTING KUNSTZONE

Jan Verschaeren
Kluppelshuizenweg 32
7608 RL Almelo
info@kunstzone.nl
www.kunstzone.nl

© STICHTING

KUNSTZONE
Niets uit deze uitgave mag worden verveelvuldigd en/of overgenomen zonder schriftelijke toestemming van de uitgever.

ISSN: 1570-7989

Omslag:

Haas & Hahn -
Favela Painting
(detail)

Foto: Stichting
Firmeza

Zie: 'Is er nog iets te
doen vandaag?'

Inhoud

Thema: Duurzaamheid & Ecologie & Natuur

Kunst en de ecobeweging

Inventarisatie van en reflectie op ecologische kunst 4

Ecologische beeldende kunst

Voorbeelden van ecologische kunstprojecten 7

Permacultuur en kunst

Twee voorbeelden van permacultuur-projecten 8

Mediawijs met Nieuws in de klas

Belang van media in het algemeen en in het onderwijs 10

Eeuwenoude songlines in dans

Oude thema's in voorstellingen van Danshuis Haarlem 11

Crazy Design

Hergebruik van afvalmateriaal in de kunst 12

The Story of Stuff

Duurzaamheidsproject met lesvoorbeelden 14

Een strobale huis

Een huis bouwen met ecologisch materiaal 16

Spelvormen voor reflectie

De spelvorm Diapresentatie uit de theatersport 18

Natuur en Muziek

Nabootsen van natuurgeluiden in de muziek 20

Is er nog iets te doen vandaag?

Agenda van ecologische kunstactiviteiten in 2011 24

En verder

Rechtsbijstand voor VLS- en VONKC-leden 15

Digizone

17

Conferentie Cultuur Leert Anders V

26

20^{ste} EAS-conferentie in Nederland

27

Boeksignalementen

28

Oproep nieuw lid vaksectie Muziek bij CvE

28

Improviseren in het muziekonderwijs

30

Studiedag voor muziekdocenten

31

@Web

32

Extra handen bij muziek en CKV

34

Nu zwaait er wat!

35

Muziek maakt School in Zaandam 4

36

Backstage

39

CultuurProfielScholen.nl

Gevaarlijke mist

Actief met CKV

kunstzone

Abonnementen:

binnenland € 49,75

buitenland € 72,50

Het abonnementsjaar loopt van 1 januari t/m 31 december.

Opzegtermijn: ieder jaar schriftelijk voor 1 november.

Kunst en de ecobeweging

Inventarisatie en reflectie

Saskia van der Linden

Trouw 8 augustus 2011, Armando: 'Ik heb me vanaf het begin verzet tegen de tendens in de abstracte kunst om eigen bestemmingen of gevoelens neer te leggen in kleur en lijn. Dat heb ik nooit gewild en nu nog niet. Ik heb altijd de meer existentiële dingen willen uitdrukken.' (citaat 1974).

Dat ook de kunstwereld een groeiende belangstelling heeft voor ecologie en duurzaamheid, is duidelijk. Niet alleen kunstenaars zelf, ook kunsttijdschriften pakken het op als onderwerp en musea thematiseren het. De vraag is of die belangstelling leidt tot het fenomeen *ecologische kunst*, *bio-kunst*, *groene kunst* of *eco-kunst*, hoe je het ook noemen wilt. Heeft zij bestaansgrond als stroming binnen de kunsten? Kunst is autonoom en niet bedoeld om ideologieën te promoten. Kunst in dienst van ideologieën, vraagt intuïtief om een kritische benadering. Dat laat onverlet dat kunstenaars, van Richard Long tot Joseph Beuys en van Nils Norman tot Joep van Lieshout, hun werk in één of ander *groen* licht stellen. Het bestuderen van het fenomeen kan daarom geen kwaad. Een tweede reden om het thema te agenderen is het belang van, de mogelijkheden en reikwijdte van het onderwerp binnen vakoverstijgende projecten, onderwijs tot kritisch burgerschap of het bespreken van de huidige kunstenaarspraktijk.

Net als de labeling *groen*, *biologisch* en *duurzaam* van dagelijkse producten, valt het ook binnen de kunst niet mee. Elke groene associatie lijkt geldig. Andersom wordt alles dat door *groene handen* gemaakt is - in de vele *kunstboerderijen* die onze welvaartsmaatschappij telt - vrij snel tot kunst verheven. Kunstmagazine *Art* signaleert juli 2011 in *Kunst oder Kitsch de Öko-Kitsch*. De voorbeelden geven te denken. Afhankelijk van de invalshoek van de verteller valt ofwel alle landschapskunst onder ecologische kunst of krijgt iedereen die bewust met materiaal omgaat het predicaat. Ook binnen de architectuur en design is momenteel een groeiende groep ontwerpers op zoek naar duurzame productie- en bouw mogelijkheden. Valt dat ook onder de ecologische kunst? En, betrekken we alleen alles dat het milieu raakt bij ons onderzoek of hebben we het ook over sociale duurzaamheid? Dan nog rijst de vraag wat ecologie eigenlijk met kunst te maken heeft. Wat maakt dat een kunstuiting op basis van groene ideeën werkelijk ecologische kunst wordt? Bestaat er überhaupt zoiets als ecologische kunst?

Invalshoeken

Meeste onderverdelingen, bijvoorbeeld die van Don Krug bij *Greenmuseum*, gaan uit van forme-

le of procesmatige criteria. Uitgaande van de relatie kunst en ecologie zijn er vier verschillende invalshoeken te onderscheiden.

1. *Romantische invalshoek*: de mens werkt, produceert, schept en maakt in samenhang met de natuur, door (is mogelijk gemaakt) de natuur of geïnspireerd vanuit de natuur. Kunst verbeeldt de schoonheid en harmonie uit de natuur, wil niet storend zijn of verstoren en is oogstrelend, onderhoudend en vaak geruuststellend.
2. *Mediale invalshoek a*: kunstenaars kiezen er bewust voor om in hun leven en werk zorgzaam met de wereld met hun omgeving om te gaan. Zij gebruiken duurzame en ecologisch verantwoorde energie, materialen, technieken en productiewijzen. Ze kiezen soms ook voor duurzame arbeidsrelaties bij de productie.
3. *Mediale invalshoek b*: kunst onderzoekt sinds de 20e eeuw zijn eigen medium. Kunst experimenteert en innoveert en gebruikt materialen die voorheen niet tot het kunstenaarsarsenaal behoorden: natuurlijke materialen, landschap en vergankelijkheid zelf, maar ook tijd, warmte, groei, beweging zijn niet alleen thema, maar juist media voor de verbeelding.
4. *Kritische invalshoek*: kunst verhoudt zich tot de maatschappij en onderwerpen die op een bepaald moment, in een bepaalde regio van maatschappelijk belang zijn. Maatschappelijke debatten weerspiegelen de cultuur van dat moment. Kunst houdt zich bezig met cultuur. Het ecologische debat is een cultuurverschijnsel. Kunst onderzoekt, bekritiseert of houdt neutraal een spiegel voor aan zowel de huidige (consumptie)maatschappij als de ecologische beweging zelf.

In de rubricering tekenen de contouren van het probleem zich al af. Valt het esthetisch ontegenzeggelijk adembenemende werk van Richard Long onder categorie 1 of 3 en valt de materiaalonderzoekende Beuys onder 2 of 3?

De categorieën zijn niet bedoeld om te labelen, maar helpen bij het doordenken wat voor kunst ecologische kunst kan zijn. Is het niet zo dat, als er zoiets als ecologische kunst bestaat, deze dan de kunst moet ontwikkelen; in een stroomversnelling brengen of een eigenheid meegeven die verder gaat dan de keuze voor een bepaalde olieverf? Kortom, wat is de meerwaarde van ecologie voor kunst?

Volgens de romantische natuurfilosofie komt het goede, het ware en de natuur, samen in kunst. Relateert kunst dus sowieso altijd aan de natuur. Prominent blijft daarbij de idee dat



Nils Norman - Open Assembly, Foto: Phil Wilson

kunst het *schone* door en uit de natuur leert. En de kunstenaar die vanuit zijn overtuiging gifvrije verf gebruikt, is niet anders dan een tandarts of meubelmaker die zijn bedrijf duurzaam runt. Misschien zie je dat bij die laatste en dus ook bij de kunstenaar in hun producten terug. Het blijft bij beide invalshoeken gekunsteld. Anders is het wanneer bewust leven en omgaan met de aarde, het nadenken over deze thematiek en kijken naar de natuur leiden tot een bijzondere of verontrustende manier van verbeelden. Of als de zienswijze een eigen manier van materiaalomgang opleveren. Dus als de ecologisch-duurzame invalshoek artistiek vertaald wordt. Binnen *protest*-bewegingen vind je veel uitingen van maatschappijkritische reflecterende kunst: van het neutraal presenteren wat wij mensen van onze maatschappij maken, tot de propaganda-getinte anarcho-kunst. Deze kunstenaars doordenken ook het kunstconcept in de kapitalistische

consumptie maatschappij, de gevestigde museale tentoonstellingspraktijk en het kunstproductieproces zelf.

Joseph Beuys

Een van de eerste voorbeelden is beeldend kunstenaar Joseph Beuys (1921-1986). Al in de jaren zestig *ecologisch geëngageerd kunstenaar*. Echter, meestal óf als politiek activist óf als kunstenaar beschreven. Van belang is niet alleen zijn engagement, maar dat hij de samenhangende maatschappelijke en culturele factoren op metaniveau benadert. Het gaat niet om de boodschap; zijn keuzes zijn intrinsiek aanwezig in wat hij binnen een 'op de toekomst gerichte kunstcontext' maakt. Het betreft kunst die niet zozeer een aanleiding vindt in de natuur, maar die zich oriënteert op de aard en essentie van de natuur binnen de huidige wereldprocessen. Een kunst die met vooruitziende blik, het hele levensgebied als

Nils Norman - Ode aan Charles Fourier

opgave ziet. Toekomst, utopie, een nieuw begin; 'de schepping van een goede wereld als schepping van de vrije mens', is terug te vinden in *Das Ende des 20. Jahrhunderts* (1982-1983). In een interview over het *Gesamtkunstwerk* waarin 'iedereen kunstenaar' is, stelt hij *Soziale Plastik* als een nieuwe kunstcategorie voor, want 'kunst die zich niet maatschappelijk, dus met de hartsvragen van de samenleving, bezighoudt, is geen kunst'. Voor Beuys gaan het denken en waarnemen vooraf aan de materiële vormgeving. Hij werkt niet letterlijk, maar met tegenbeelden, zoals het groen dat door rood opgeroepen wordt.

Transformatieprocessen als 'bijna wetenschappelijk bestuderen' zijn onderdeel van zijn werk. Zijn werken in vet (*Fettecke*, 1982) refereren aan de opslag van warmte, warmte zelf als medium. Beuys onderzoekt en experimenteert voortdurend met materiaal uit de natuur. Hij thematiseert daarbij ook de niet-statische status van het werk: beweging, verandering en blijvend *work in progress*, zoals 7000 *Eichen* (1982) illustreert. Hij stelt de gevestigde tentoonstellingspraktijk en het kunstenaarschap nadrukkelijk ter discussie. Spreekt over vrijheid, over de willekeur die door vrijheid kan ontstaan en stelt het begrip verantwoordelijkheid daar tegenover.

Dezelfde principes *Gesamtkunstwerk*, maatschappelijke verantwoordelijkheid, toekomst en utopie, alternatieve tentoonstellingspraktijk, conceptueel werk, sociale duurzaamheid, onderzoek naar het medium, abstracte media zoals warmte, beweging, vergankelijkheid, energie, democratische verdeling en activisme, vind je ook in het werk van beeldend kunstenaar Nils Norman (1966). In zijn mix van kunst en activisme staat 'gebruik en inrichting van de leefomgeving' centraal. Die ruimtelijke inrichting en kunst in de openbare ruimte zijn onderwerp en tegelijk werkplaats, dat vindt hij interessanter dan de museale context. Zijn werk is *site specific* en *mobiel*. Dit biedt hem, zo stelt hij, de mogelijkheid om meer complexe en 'multi purpose' objecten te construeren. In *Geocruiser* (2001) combineert hij een fiets met aanhanger met een bibliotheek, weerstation en solar kopieerapparaat. Het werk reist door Europa en representeert diverse ecologische aspecten in combinatie met de functie van propagandamachine. Utopisch denken is voor hem zowel een interessant als kritisch middel. In zijn projecten probeert hij de bestaande ruimte-invulling op basis van de *business-as-usual capitalism* te doordenken. Ook de *White Cube School*-tentoonstellingspraktijk, als een soort warenhuispresentatie, moet volgens hem radicaal worden heroverwogen. Doel is een verandering waarbij economisch belang aan prioriteit verliest ten faveure van een meer

democratisch besef waarbij belangen van bewoners en omgeving van invloed zijn. Voor de onwelkome daklozen uit het Tompkins Park bedacht hij *The Tompkins Square Park Monument to Civil Disobedience* (1997) dat hen de mogelijkheid biedt zich tegen het uitzetten te weer te stellen. Samenwerking met de buurt en buurtinstellingen staan daarbij centraal. *Permacultuur* (zie artikel op de pagina's 8 en 9 van deze Kunstzone) speelt een rol bij het project *Eetbaar park* (2010) in Den Haag.

In Leiden laat beeldend buitenkunstenaar Ludy Feyen (1961) zich ook inspireren door permacultuur. De relatie tussen haar werk en ecologische thema's stelt zij als volgt: 'Mijn beeldend werk komt voort uit mijn manier van leven, die gericht is op 'dicht bij de natuur zijn'. Zorg dragen voor de aarde of gebruik van energie zijn thema's die in mijn werk terug komen. Door installaties te maken op locatie in de natuur en met gebruikmaking van natuurlijk materiaal uit de directe omgeving toon ik mijn visie en de band die ik met de natuur heb.' Het betreft die *bijna wetenschappelijke vorm* van onderzoek en experiment. Hoewel het klimaatdebat wel een rol speelt, ziet zij zichzelf, in tegenstelling tot Norman, niet als activistisch kunstenaar. Ook scheidt zij haar werk binnen gemeenschapskunstprojecten sterker van het individuele werk dat zij maakt. Waar de kunst in het eerste geval dienend is, ervaart zij in haar individuele werk een duidelijker artistieke waarde: 'Gemeenschapskunst wordt aan doelen en niet aan kunst gekoppeld. Het wordt daardoor diffuus, daar verander je niets aan. Bij die projecten vraagt men zich terecht soms af 'Waar is nu dat kunstzinnige?' Maar er gebeuren mooie dingen!' Want het ervarings-element vindt zij groot en waardevol, het zet mensen op een nieuw been. Je zou willen dat het ook tot esthetisch-kritisch beschouwen aanzet; het roept in die zin echter nauwelijks verwondering of reflectie op. Het is een meer educatieve vorm van kunst- en natuurbeleving en leidt eerder tot verbinding dan tot artistieke verwondering. In die zin ziet Feyen mogelijkheden voor het onderwijs om samen met een kunstenaar een gemeenschapskunstproject uit te voeren. Momenteel zijn de groene schoolpleinen in opmars, waar ook kunstenaars in participeren. Hier liggen volop kansen voor een rijke uitwisseling tussen de school en de kunstenaar, waarbij de school op het werk- en onderzoeksgebied van de betreffende kunstenaar kan inspelen.

Zie ook

www.greenmuseum.org/archive_index.php en www.culturalpolitics.net/social_movements/environment.

Ecologische beeldende kunst

Ter inspiratie

James Mason - La Grande Jatte Topiary Park
 Karen Stahlecker - The Wreckage II
 Rick Lowe - Houston Row Project
 Agnes Denes - Battery Wheat Field
 Frank Lloyd Wright - Taliesin East
 Malcolm Cochran - Field of Corn
 Björn Melhus - 99 Luftballons zur 98 concept
 Katie Paterson - Vatnajökull (het geluid van), 2007-2008
 Simon Starling - Cactus House, 2002
 Jane Ingram Allen - Disappearing Boundary, 1996
 Bob Johnson - Wheel Cube, 2003
 Brandon Ballengée - The Ever Changing Tide, 2001
 Steven Siegel - Scale, 2002
 Roy Staab - River Surface, 2003
 Santiago Sierra - Stommeln Synagogue, Pulheim 2006
 Raimar Stainge - Project Stockholm, 2007
 Daniel Milhonic - Sleeping Buddha, 2009
 Rene Lück - Windkraft, 2006
 Jeppe Hein - 360° Presence, 2002
 Rirkrit Tiravanija - Less Oil More Courage
 Oliver Ressler - For a Complete Different Climate, 2008
 Helen Mirra - Bergwanderweg, 2009
 Tekeningen van Dan Perjovshi
 SlaveCity - Cradle to Cradle
 Atelier Van Lieshout, 2009
 Hans Kalliwoda - World in a Shell, 2010-nu



What happened to us?
 Dan Perjovshi aan het werk.



Nils Norman - Eetbaar Park. Foto: Eric de Vries

Permacultuur en kunst

Een uitwerking in twee projecten

Saskia van der Linden

Permacultuur is een ontwerpsysteem voor het ontwerpen van een duurzame leefomgeving. Er worden huizen, dorpen, boerderijen, bedrijven, tuinen en sociale structuren mee ontworpen, al heeft het een zware nadruk op voedselproductie.

De methode verbindt traditionele landbouwtechnieken, natuurprocessen, moderne technologie en onderzoek met elkaar. Het is geen systeem met regels en wetten over hoe te leven. Permacultuur heeft drie universele ethische principes als uitgangspunt. Deze bieden handvatten om op een innovatieve manier leven, wonen, eten, werk en vrije tijd in te vullen. Uit die ethische principes zijn weer enkele ontwerpprincipes afgeleid waarmee je je omgeving, je leven en je werk kan ontwerpen.

Ludy Feyen

Ludy Feyen(1961) werkt niet altijd vanuit permacultuur. Maar het denksysteem sluit

organisch aan bij haar ideeën voor gemeenschapskunstprojecten. In Leiden werd zij door Vrij Groen gevraagd voor het project Shelter in de biodiverse stadstuin van Leiden naast Naturalis. Zij en de deelnemers aan het project volgden zes zaterdagen een permacultuurcursus. Ze ontwierp voor dat project een shelter geïnspireerd op de walvis skeletten uit Naturalis en bouwde het vervolgens in samenwerking met mensen van Ideewinkel Leiden op. Feyen: 'Je bent dienend aan het project, je moet uitgaan van de groep. Je eigen individuele expressie of onderzoek kan dan niet op de voorgrond staan. Je neemt mensen mee in een idee van jou, dat vervolgens een eigen leven gaat leiden.' Het Shelter-project biedt tijd voor verbinding met de aarde, de kosmos én met elkaar. Te midden van de eetbare gewassen komen mensen straks in de Shelter bijeen om naast het tuinieren naar muziek en verhalen te luisteren. Shelter is een plek om elkaar te inspireren tot nieuwe ideeën en samenwerken op het gebied van duurzame zorg voor de aarde. Het vergane

dier in de vorm van een skelet biedt hierbij een onderkomen voor kunst: de musicerende en verhalen vertellende mens.

Stroom Den Haag

Toen Stroom Den Haag de kunstenaar Nils Norman (1966) uitnodigde om binnen het project Foodprint een bijdrage te leveren, ontwierp Norman het kunstproject Eetbaar Park met twee eetbare tuinen, op basis van de ontwerpprincipes van permacultuur. Permacultuur Centrum Den Haag zette ervaren permacultuuristen en hun cursisten binnen de Permacultuuropleiding aan het werk bij het uitwerken van dat concept in een tuinontwerp en de uitvoering ervan. Het ontwerp van het strobale paviljoen is gemaakt door architect Michel Post van ORIO Architecten in nauw overleg met Norman en Permacultuurcentrum Den Haag en werd deels gebouwd in de vorm van workshops georganiseerd door (toen nog) Gezonde Gronden. Bewoners, volkstuineigenaren en een VMBO-school werkten mee aan de uitvoering van het

project dat nog steeds doorloopt en hoopt op een olievlekwerking in de wijk.

Rode draad in de projecten van Stroom Den Haag is de stedelijke conditie en het publieke domein. De activistische benadering van Norman en zijn pogingen om betrokkenheid van de mensen in de omgeving te realiseren sprak Stroom aan. Peter de Rooden, project-leider bij Stroom: 'Met de permacultuurtuin en het strobale paviljoen wil Norman uittesten wat deze ontwerpmethodiek betekent voor de leefomgeving. We proberen de filosofie op de stad over te brengen en we hopen daarmee een brug te slaan naar utopisch denken. Utopie als manifestatie van wat er aan de samenleving ontbreekt: het maakt, door een kritische blik, manifest wát er aan ontbreekt.' Terugkeer naar de natuur speelt daar een rol in. Zoals al sinds begin twintigste eeuw kunstenaars hun ideeën in nieuwe samenlevingswijzen vormgaven (Leefgemeenschappen Walden (onder andere Frederik van Eeden), Wopswede (onder andere Paula Modersohn-Becker en Rainer Maria Rilke) en van veel later datum Daniel Spoerri met zijn gemeenschappelijke maaltijden) vindt het project zijn thema in *samenleven en werken en voeding*. 'Permacultuur wortelt daarbij ook in een utopische benadering. Norman verbindt in het geval van Eetbaar Park - met de inzet van permacultuur - kunst en leven aan elkaar,' aldus de Rooden. Hij hoopt daarmee bij te dragen aan verbetering van de publieke ruimte en aan de zelfredzaamheid van de mensen. Maar, stelt De Rooden, dit was niet het vooropgezette plan, kunst is niet op die manier ondergeschikt aan een hoger doel. Het project heeft zichzelf organisch ontwikkeld en is inmiddels groter dan bij aanvang gedacht. Het kunstaspect hoeft bovendien niet door iedere deelnemer 'gezien' te worden. Het project speelt een prominente rol in het discours over de rol die kunst in de openbare ruimte speelt, getuige het symposium bij de opening van het paviljoen waar diverse kunstenaars en architecten spraken. Het project beschrijft een proces binnen de sociale structuur en vindt nieuwe vormen van interactie uit. Die andere verschijningsvorm en aanpak is een statement over hoe we traditioneel omgaan met de stad.

Websites

www.ludyfeyen.nl

www.eetbaar-park.nl

www.permacultuurnederland.org

www.tate.org.uk/modern/exhibitions/globalcities/commissions.shtm

www.fpif.org/articles/art_activism_and_permaculture



Ludy Feyen - Doelen op schoolplein. Foto: Ludy Feyen

Nils Norman - Eetbaar Park. Foto: Sandra Kamphuis



Mediawijs met Nieuws in de klas Van krant naar nieuws: het gaat om de inhoud

Janneke van Wijk

In mei 2011 is de naam van Stichting *Krant in de Klas* gewijzigd in *Nieuws in de klas*. De naamswijziging sluit aan bij vernieuwingen van de branche-organisatie NDP Nieuwsmedia, waarvan *Nieuws in de klas* deel uitmaakt.

Dagbladuitgevers hebben zich in de afgelopen jaren ontwikkeld tot multimediale nieuwsbedrijven. *Nieuws in de klas*, sinds 1975 het educatieplatform van NDP Nieuwsmedia, gaat in deze ontwikkelingen mee. De nieuwe naam brengt tot uitdrukking dat in het educatieve aanbod niet de drager (computer, tablet, smartphone of krant) centraal staat, maar de inhoud. De diensten van *Nieuws in de klas* zijn gericht op journalistieke content, ongeacht op welk platform die verschijnt.

Lezen en mediawijsheid

Nieuws in de Klas is al ruim 35 jaar actief op het gebied van media-educatie. Sinds de oprichting in 1975 stelt zij gratis dagbladen beschikbaar en ontwikkelt zij lesmateriaal over de krantenberichterijving bij actuele thema's. Fifi Schwarz, directeur van *Nieuws in de klas* en lid van de Kenniskring van het lectoraat Media & Civil Society van Hogeschool Windesheim: 'Ons standpunt is dat het lezen van kranten - of breder - het volgen van nieuwsmedia, bijdraagt aan mediawijs burgerschap. Voor ons is vanzelfsprekend dat taalvaardigheid, en dus ook leesvaardigheid, daar een cruciaal onderdeel in is.' Wie de taal niet goed beheerst, kan mediaboedenschappen niet volledig doorgronden. Zelfs

niet als die zijn voorzien van bewegende beelden of gesproken woord, zegt Schwarz. Juist het analyseren en bespreken van krantenteksten maakt dat leerlingen stilstaan bij wat de auteur van een tekst werkelijk bedoelt. 'Wij zien dan ook dat docenten menen dat het verwerken van kranten tijdens de les positief bijdraagt aan mediawijsheid,' aldus Schwarz. Dit blijkt bijvoorbeeld uit het gebruikersonderzoek van *Nieuws in de klas* van afgelopen jaar, waarin een docent overtuigd stelt: 'Alles begint met taal!'

Journalistiek als culturele praktijk

In maart 2004 sprak Frank van Vree zijn oratie *De wereld als theater, journalistiek als culturele praktijk* uit ter gelegenheid van zijn benoeming tot hoogleraar *Journalistiek en Cultuur* bij de Universiteit van Amsterdam. Schwarz vindt dit een must-read voor iedereen die zich bezighoudt met mediawijsheid. Van Vree geeft namelijk goed inzicht in hoe media werken. Hij omschrijft journalistiek als 'een proces van betekenistoekenning, een culturele praktijk, waarin de journalist zich bedient van literaire en visuele strategieën, stijlfiguren, motieven en verhaalstructuren, dikwijls ontleend aan een lange traditie, die vormgeven aan de voorstelling van de wereld in het nieuws'.

Hieruit blijkt dat cultuureducatie niet om journalistiek heen kan. Nieuwsmedia berichten over cultuur, zowel in de vorm van recensies en de uitagenda als via de opiniepagina's, waarin lezers kunnen volgen hoe de maat-

schappij er in cultureel opzicht voor staat. Ze vormen dus een belangrijke bron van informatie over cultuur. Daarnaast zijn journalistieke media, zoals kranten, zelf eveneens culturele dragers. Ze publiceren columns, waarvan geregeld een bundeling als boek verschijnt, gedichten, voorpublicaties van (delen van) literaire uitgaven en vergeet niet de spotprenten, die op kunstzinnige wijze maatschappijkritiek leveren. Kortom, nieuwsmedia zijn voorname bronnen van cultuur die een dagelijkse voorstelling geven van de wereld waarin wij leven. En als cultuureducatie niet om journalistiek heen kan, kan media-educatie dat al helemaal niet. Media-educatie en mediawijsheid gaan vooral over inzicht in zowel de achtergronden van media-inhouden als het proces waarin deze tot stand komen. Van Vree laat in zijn oratie zien waarom journalistiek een beroep is, waarbij de beoefenaren ervan zich houden aan professionele routines en afspraken (veelal vastgelegd in redactiestatuten en beroeps-codes) en hij laat zien dat journalistiek mensenwerk is. Elk bericht dat we in een krant lezen of op televisie zien, is het resultaat van een proces waarin informatie is vergaard, samengevat en bewerkt en waaraan journalisten vervolgens betekenis hebben gegeven, mede op basis van hun eigen achtergrondkennis en ervaring. Journalisten maken dus keuzes in hun nieuwsvoorziening en de wijze waarop zij het nieuws verwoorden en verbeelden. Daarvoor moeten zij ook verantwoording afleggen. 'Niet alleen journalisten hebben hier een verantwoordelijkheid. Ook de ontvangers van informatie moeten zich er constant van bewust zijn dat zijzelf de informatie die zij ontvangen, inkleuren. Hoe je media-inhouden interpreteert, hangt af van wat je al over het betreffende onderwerp weet, welke opvoeding je hebt gehad, welke opleiding je hebt genoten, enzovoort. Dit te beseffen is een belangrijk criterium van mediawijsheid,' aldus Schwarz.

Onderwijs moet de onderzoekende instelling stimuleren

Beishuizen en van der Voort geven in hun WRR-rapport *Massamedia en Basisvorming* in 1985 een soortgelijke visie. Op de vraag *Wat is de toerusting waarover ieder lid van de samenleving zou moeten beschikken om in de (toekomstige) samenleving zinvol te functioneren en om zich daarin voldoende gaande en staande te houden?* is het



Fifi Schwarz

Duurzaamheid & Ecologie & Natuur

volgende antwoord gegeven: 'In onze visie berust het kritisch kijken naar een informatief televisieprogramma, evenals het luisteren naar informatief radioprogramma of het lezen van de krant, voor een groot deel op kritisch denken. Hierbij wordt niet passief alle informatie op face value geaccepteerd, maar stelt de consument zich tijdens het kijken (luisteren, lezen) impliciet allerlei vragen. Wie zegt het? Wat voor belang heeft hij bij die uitspraak? Waar heeft hij die informatie vandaan? Gaat het om een opinie of een feitelijke uitspraak? Is die uitspraak te rijmen met andere delen uit het betoog? Stemt zij overeen met feiten die mij uit andere hoofde bekend zijn?' Enzovoort. Zo gezien is alle onderwijs, althans voor zover dit een onderzoekende instelling bevordert, in feite een training in kritisch mediaconsumptiegedrag.'

Mediawijs burgerschap

Volgens Schwarz is een probleem van mediawijsheid dat het wordt benaderd als een doel in zichzelf, terwijl het niet zo bedoeld is. 'Mediawijsheid is een functie van burgerschap. Zo heeft de Raad voor Cultuur het ook beschreven. Het gaat erom dat mensen weten hoe zij media kunnen gebruiken, teneinde als burger actief te kunnen participeren in de samenleving. Dat is wat ik er zelf zo boeiend aan vind.' Schwarz houdt zich hier ook mee bezig als lid van de Kenniskring bij het lectoraat Media & Civil Society van Hogeschool Windesheim: hoe kan journalistiek bijdragen aan mediawijs burgerschap? Schwarz: 'Het gaat mij er niet om dat jonge mensen de krant (leren) lezen, om vervolgens over te gaan tot de orde van de dag, maar dat zij zich daardoor een geïnformeerd burger weten. Dat vergt in ieder geval dat zij zich regelmatig verdiepen in de actualiteit, zodat zij grip kunnen krijgen op de informatie die media brengen, en de wijze waarop dat gebeurt. Dat gaat niet vanzelf, dat moet je leren. Daarom is het zo belangrijk dat dit een plek krijgt in het onderwijs en dat docenten hier tijdens hun lessen tijd voor vrij maken.'

Nieuws in de klas wil jonge mensen stimuleren om mediabewuste burgers te worden. Dat doet ze door nieuwsmedia (op papier en digitaal) in te zetten als lesinstrument ter bevordering van taalvaardigheid, mediawijsheid en burgerschap. *Nieuws in de klas* continueert de diensten van *Krant in de Klas*, zoals de *Krantenservice*, die inmiddels is omgedoopt in de *Nieuwsservice* en die diverse varianten kent. Ook de thematische lesuitgaven blijven beschikbaar. Deze kunnen tegenwoordig gratis worden gedownload via www.nieuwsindeklas.nl. De maandelijkse *Nieuwsquiz* en de jaarlijkse *Scholierenpeiling* worden eveneens voortgezet.

Eeuwenoude songlines in dans Terug naar de Aboriginals

Paul Rooyackers

Danshuis Haarlem waagt zich liever aan oude thema's dan aan pasjes rijgen, zoals de meeste amateurballetscholen. Onder leiding van choreografe Haya Maëla gaat *Danshuis Haarlem* voor dans met de grote K van Kunst. Voor haar laatste choreografie nam Haya de *Aboriginals* als uitgangspunt.

In 1992 richtte Haya Maëla haar dansstudio op. Zij wilde van dans iets groters maken dan dans of ballet alleen. 'Op amateurniveau met de grote K werken, dat is de uitdaging. *Danshuis Haarlem* doet dat op ieder leeftijdsniveau, van dreumesdans tot ouderendans,' aldus Haya. In 2003 is de dansstudio met de tendens mee ontwikkeld tot *Danshuis Haarlem*. Een terechte verandering in de benaming, aangezien de studio's van Haya meer body hebben dan menig andere dansstudio.

Thema's

Haya heeft iets met de kracht van oude verhalen en laat dat in haar nieuwe voorstelling *Songlines* zien. Deze voorstelling staat in het teken van de dromen van de *Aboriginals*. Al eerder produceerde *Danshuis Haarlem* dansvoorstellingen die gebaseerd waren op echte universele thema's, zoals verhalen uit het Oosten, of sprookjes over Indianen. Iedere dansstudio probeert aan het einde van een seizoen een slotvoorstelling op de planken te brengen. Haya wil een slotvoorstelling koppelen aan het idee danswerkplaats. De kleuters moeten tezamen met de vooropleiding op het toneel kunnen staan.

Songlines

Rekha Sietaram schreef het scenario op basis van de 'dreamings' van *Aboriginals*, de dromen die zij intens beleven. De dreamings worden van generatie op generatie doorgegeven middels zang, de songlines. Haya: 'De songlines zijn verbonden aan fysieke plekken in het land, het zijn sporen, 'walkabouts', die kriskras door Australië lopen, soms wel duizenden kilometers lang. Door de walkabouts te volgen wordt een dreaming verteld.' Haya koos twee verhalen voor *Songlines*: de dreaming over een rups die vlinder wordt en het scheppingsverhaal van de eksters die een laaghangende hemel omhoogduwen voor de eerste zonsopgang. Haya wil achterliggende gedachten begrijpen en laten zien. Ze wil door de kracht van de oude universele verhalen mensen raken en aanraken. De puurheid van het leven laten ervaren en het respect voor het leven delen met het publiek.

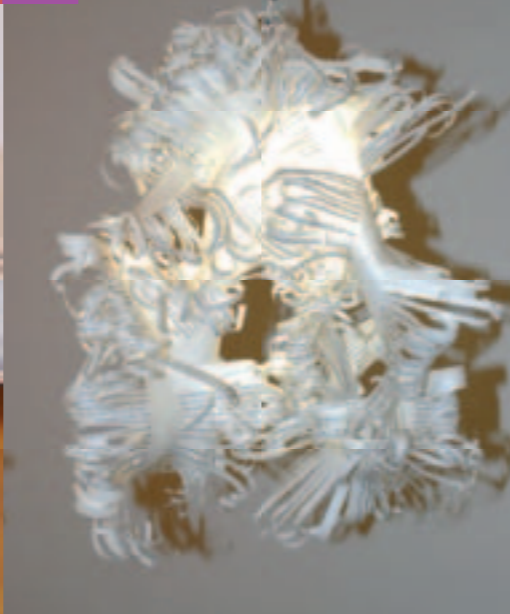
Duurzaamheid

Danshuis Haarlem gaat voor duurzaamheid, niet voor zomaar een trend. Bij de talentontwikkeling is er sprake van een filosofie. Haya wil kinderen laten zien dat juist door extra oefening het duurzame ontstaat, wat jouw ontwikkeling moet worden. Ze vraagt zich af hoe je een danser met techniek kan begeleiden en tegelijkertijd de kracht van improvisatie kan gebruiken, zodat kan het kind gaat groeien in de dans. Dat begint met ADV, *Algemene Dans Vorming*. Door te onderzoeken hoe de danspassen zich tot het kind verhouden. 'Je kweekt duurzaamheid bij het kind', aldus Haya. Haar dansstudio borgt kwaliteit en tevens de verbinding dans-kind-team. Dat is een permanente creatieve verbondenheid en iedere docent moet passen in dit systeem dat dit omsluit. Voor meer informatie zie www.danshuishaarlem.nl.





Piet Hein Eek



Anja Verdonk



Francesco Garofalo en Barbara Constantino



Gino Rizzi

Crazy Design

De wereld van hergebruik

Thea Vuik

Piet Hein Eek studeerde in 1990 aan de Design Academy Eindhoven af met meubilair gemaakt van sloophout. In 1991 maakte Tejo Remy zijn eerste voddendoek. Jos van der Meulen naaide in 1992 zijn eerste Paperbag en de gebroeders Freitag produceerden in 1993 hun eerste tassen uit vrachtwagenzeildoek.

Zij zetten als zelfproducerende ontwerpers de traditie voort die was ingezet door ondermeer vormgeversassociatie Ebbing Haas Schudel en Bruno Ninaber van Eyben, zij het met een belangrijk verschil: gebruik van afvalmateriaal. Het (bijna) samenvallen van genoemde jaartallen is geen toeval. Tot in de jaren tachtig was toepassing van gebruikte en gevonden materialen vooral een bezigheid van armoedzaaiers, alternatievelingen en hippies. In de jaren negentig werd het een statement, een reactie op de toenemende welvaart en de daarmee gepaard gaande overvloed aan fabrieksmatig geproduceerde gebruiksvoorwerpen. De ontwerpers van Eek, Remy, Van der Meulen en Freitag gelden nu als iconen van een nieuw design-tijdperk. Hergebruik is fashionable en duurzaam. De tentoonstelling Crazy Design in het Gorcums Museum toonde slechts het topje van de ijsberg. Tal van ontwerpers leggen zich inmiddels toe op hergebruik en de getoonde collectie afgelopen zomer in Gorinchem gaf een mooi overzicht van het brede scala.

Foto's: Hans Dillen



Tejo Remy, René Veenhuizen en Tanja Smeets



Tejo Remy



Markus & Daniel Freitag



Mia Andrésen



Martijn Renier



Piet Hein Eek



Jos van der Meulen



Richard Hutten

Duurzaamheid & Ecologie & Natuur

The Story of Stuff

Meer dan een 'leuk' filmpje maken

Saskia van der Linden



The Story of Stuff is een charmante en goed gedocumenteerde animatiefilm van twintig minuten, waarin de wereld-problematiek van de consumptiemaatschappij en duurzaamheid op een prachtige manier verteld en verbeeld wordt. Sinds Annie Leonard de film maakte en op internet plaatste, kreeg ze ontelbare reacties.

Niet alleen de inhoud, maar vooral de manier waarop Leonard het verhaal in uitleg en animatie verpakt, spreekt tot de verbeelding. Rond de film en in samenwerking met 150.000 fans richtte ze in 2008 een website en een project op. Het project *The Story of Stuff* is inmiddels

uitgegroeid tot een grote online community, waarin de leden zich bezighouden met duurzaamheid, milieu en sociaal onrecht over de hele wereld. De originele *The Story of Stuff* is inmiddels opgevolgd door een aantal soortgelijke animatiefilmpjes over een specifiek onderwerp zoals cosmetica, plastic waterflessen en elektronica.

Boodschap, overtuigingskracht, animatietechniek en verbeelding: genoeg ingrediënten voor mediawijsheid binnen de beeldende vakken. Het maken van een filmpje of animatie op school blijft te vaak een (technisch) doel op zich. Jammer, want alle aspecten die er toe doen, blijven zo buiten beschouwing: hoe verbeeld je een probleem, hoe verpak je een boodschap, hoe overtuig je, hoe bouw je een betoog op, hoe zet je woorden om in beeld, waarom is beeld zo krachtig bij het uitleggen van complexe zaken en welke beeldmiddelen heeft de animator tot zijn beschikking? Een lessenserie die rond deze aspecten is opgebouwd, brengt filmpjes van leerlingen voorbij het flauwe stadium van grappigheid. Dit artikel bevat hierna een uitgewerkt lesidee rond *The Story of Stuff*.

Inleidende lessen

Introduceer de film en het kijken naar de film met een les over beeldmiddelen van film en animatie, soorten van animatie, de kracht van uitleg en overtuiging door middel van animatie en animatie bij nieuwsberichten.

Vertoon de film klassikaal. Inventariseer aansluitend in een mindmap-sessie wat er bij de leerlingen is blijven hangen. Laat de leerlingen hierbij in een razend en spontaan tempo reageren. Bewaar de mindmap voor de volgende les.

Dan volgt de analyse van de boodschap. Selecteer uit de mindmap een zestal meningen of deelboodschappen en verdeel deze over evenzoveel groepen voor een analyse: waar wordt wat gezegd en uitgelegd en hoe wordt de boodschap overgebracht en onderbouwd? Iedere groep krijgt de mogelijkheid de film te bekijken, heen en weer te spoelen, enzovoort. Daarna analyseert de groep zijn boodschap aan de hand van een lijst stijlmiddelen en beeldaspecten.

Tot slot maakt elke groep (als huiswerk) een PowerPoint-presentatie van vier dia's, waarin de inhoudelijke en beeldende analyse van de deelboodschap wordt uiteengezet. De zes maal vier dia's worden tot één presentatie samengevoegd en op de elektronische leeromgeving (ELO) geplaatst voor het vervolg van de lessen.

En dan zelf aan de slag!

Stel zelf een lijst op met onderwerpen rond het klimaatdebat: van de smeltende ijskappen tot de luchtvervuiling in de eigen stad, van de hoge footprint van vlees tot en met het verdwijnen van de bij. De vele websites op dit gebied bieden heel veel inspiratie, waarschijnlijk te veel. Maak daarom een voorselectie variërend van abstractere globale problematiek tot en met problemen die de directe leefomgeving raken, zodat er voor elke leerling wat bij zit.

Stel groepen samen van ongeveer drie leerlingen op basis van keuze voor het onderwerp. Vertoon ongeveer negen fragmenten van verschillende animatievormen. Gebruik daarvoor *YouTube*, *Clips voor Duurzaamheid* of een *Loop Scoop* van Leonard. Aan de hand van de voorbeelden is goed uit te leggen dat het bij deze opdracht juist om overtuigen en uitleggen gaat en niet louter om 'zeggen wat je wilt zeggen'.

Geef de leerlingen de opdracht een expert op het gebied van hun onderwerp te zoeken en te interviewen. De geïnterviewde moet, naast inleidende en afsluitende vragen, aan de hand van slechts enkele vragen één probleem of onduidelijkheid toelichten. Leerlingen leggen het interview op film vast.

Na de opname kiezen de leerlingen een animatievorm waarin zij de uitleg van het geïnterviewde het best kunnen illustreren en verbeelden. De website van *Clips voor Duurzaamheid* gebruikt *Holy Animator*, maar je kunt leerlingen ook vrij laten een ander programma te gebruiken. De interviewopnames en de animatie worden tot slot gecombineerd tot een filmpje van ongeveer drie minuten. Vergeet niet eisen te stellen aan de opening en afsluiting (die mogen niet langer duren dan de film zelf), de afwisseling en de spanningsboog.

Voor de opdracht zijn zes tot acht lessen nodig. Knip de opdracht afhankelijk van het niveau van de leerlingen in delen en laat af en toe een deel als huiswerk uitwerken.

Tips & informatie

- Lees jezelf in op de website van *The Story of Stuff*. Gebruik de artikelen *Analyzing the message* en *Annie Leonard discussion guide* in de sectie 'education' ter voorbereiding.
- Kijk op de website van *Movietrader* voor de binnenkort te verschijnen *Spaarkaat The Story of Stuff*. De spaarkaat biedt in spelvorm enkele fragmenten van *The Story of Stuff*, ingebed in een multiple choice quiz. Leerlingen leren de film aan de hand van bepaalde invalshoeken te bekijken en te evalueren. De spaarkaat kan bij de inleidende lessen gebruikt worden.

Verwijzingen

- De film vind je op www.storyofstuff.com en met Nederlandse ondertiteling op www.storyofstuff.com/international.
- Check ook www.storyofstuff.com/teach.php en www.facingthefuture.org/curriculum/buyusetoss/tabid/469/default.aspx voor *Analyzing the Message* en www.storyofstuff.com/pdfs/annie_leonard_discussion_guide.pdf voor de *Annie Leonard Discussion Guide*.
- Ga naar <http://storyofstuff.org/dvd.php> voor het bestellen van een DVD.
- Bij www.movietrader.nl vind je de spaarkaat onder de rubriek *Scholen*.
- *Clips voor Duurzaamheid* staan op www.clipsvoorduurzaamheid.nl en *De Holy Animator* staat op www.clipsvoorduurzaamheid.nl/duurzaamheid/nl/contents/cpage/358.
- Zie www.medialessen.nl/lessen/onderwerp/mediaproductie voor meer achtergrondinformatie.
- http://people.cs.uu.nl/leen/SyllabusAnimatie/SyllabusAnimatie22.htm#_Toc18469160.
- Zoek op: animatie, tekenfilm, traditionele animatie, tekenanimatie, cut-outanimatie, 3d-computeranimatie, claymation, digitale beeldbewerking, stop-motion film

Rechtsbijstand voor VLS- en VONKC-leden

De VONKC-helppes en de VLS-helppes worden bemand door Remko Littooi. De spreekuren zijn geconcentreerd op een ochtend en een avond. Voor algemene en specifieke vragen kunt u op genoemde tijden bij de helppes terecht: Hoe zit het met mijn FPU?, Is mijn taakinfilling wel juist? Ik heb nog steeds geen benoemingsakte, wat nu? Enzovoort. Handiger is om een e-mail te sturen met de uitleg van uw probleem. Zo kan de helppes een duidelijk antwoord formuleren dat u naar wens telefonisch of via e-mail terugontvangt.

Rechtspositie VLS/VONKC
t.a.v. Remko Littooi
Kluppelshuizenweg 32
7608 RL ALMELO
(06) 16500695

E-mail VONKC: rechtspositie@vonkc.nl
E-mail VLS: rechtspositie@vls-cmh.nl

Telefonische bereikbaarheid helppes:
- maandagochtend van 9 tot 10 uur
- woensdagavond van 17 tot 19 uur

Als de helppes onbemand is of in gesprek, kunt u een bericht achterlaten. Dan wordt u zo spoedig mogelijk teruggebeld.

Informatie



Een strobalen huis

Kunstenaars bouwen in zes jaar duurzaam droomhuis

Angeline de Jong en Robert Jansen

Wie ooit met z'n eerste vriendje of vriendinnetje op een stapel strobalen terecht kwam, denkt wellicht dat wonen in een strobalenhuis een stoffige en pikkerige bedoening is, maar strobouw is een ver ontwikkelde ecologische bouwmethode. Het huis van Robert Jansen en Angeline de Jong laat zien wat de mogelijkheden zijn en hoe fraai, modern en praktisch een dergelijk huis is. Ze bouwden geheel eigenhandig in zes jaar tijd een strobalenhuis naar eigen ontwerp. Op hun website is het inspirerende bouwproces in foto's verbeeld. Robert en Angeline aan het woord over hun strobalen huis.



Noordgevel van het strobalen huis in aanbouw

We zijn beiden beeldend kunstenaar en exposeren regelmatig. Ik volgde een opleiding voor docent handenarbeid eerstegraads. Ik geef les aan het creatief centrum in Almelo en werk daarnaast als beeldhouwer van voornamelijk bronzen beelden. De beelden maak ik in opdracht van gemeenten en diverse bedrijven. Angeline is architectonisch vormgever en maakt hoofdzakelijk meubels in opdracht. Twee dagen per week is zewerkzaam als lerares beeldende vorming op de *Kunstmagneet-school* in Almelo. Op deze basisschool zijn de beeldende vakken een belangrijk onderdeel van het curriculum en spelen dus ook een rol bij het vaststellen van de overgangsnormen. Door de leerlingen in aanraking te brengen met verschillende kunstuitingen stimuleert zij het creatief denken en handelen.

In 2003 kochten we samen een voormalige werkplaats/depot van het waterschap aan de Schipbeek in Markelo. Op het terrein van dit depot was ruimte voor nieuwbouw. Vanuit onze professies achten wij ons in staat een huis annex cursistenverblijf te kunnen bouwen. Werkelijk alle werkzaamheden zijn eigenhandig uitgevoerd: het ontwerpen, bouwtekeningen vervaardigen, grondwerk, staalvlechten voor de fundering, lassen en opstellen van de staalconstructie, 'metselen' van de strobalen, stukken met leem, vervaardigen van de kozijnen, plaatsen van glas, brandveilige schuif-

deuren, gas, water en licht, enzovoort. Wat niet lukte, was de realisatie van het huis binnen de geraamde bouwtijd van hooguit drie jaar.

Duurzaam bouwen

Bij alle materiaalkeuzes voor de bouw van het huis waren prijs en duurzaamheid een tweede criterium. In bijna alle gevallen bleken juist duurzame materialen voordelig. Duurzaam bouwen werd een sport. Van alle mogelijkheden voor duurzame bouw viel strobouw na verscheidene bezoeken in Duitsland en Friesland bij ons het meest in de smaak. Tevens zijn de bijzondere isolatie-eigenschappen, de lage materiaalkosten en vermeende eenvoud van het oprichten van grote gevelmuren reden geweest voor onze keuze. Zo is de buitenschil aan de noord- en oostkant opgetrokken uit strobalen, binnen en buiten gestuukt met ongeveer 6 centimeter leem. Doordat er geen damprem en geen spouw nodig is en de buitenschil door de vochtregulerende leemstuc dus volledig dampopen is, wordt een gezond binnenklimaat gerealiseerd. Dit in tegenstelling tot moderne 'lage energie-huizen' die als het ware een thermoskan zijn en omslachtig middels een *Balance ventilatiesysteem* het binnenklimaat acceptabel moeten houden.

Maar er is ook hergebruikt. De dragende staalconstructie van tweedehands staalbalken is in het beeldhouwatelier op maat gemaakt. Onder

dit ruime dakoverstek blijft het leem ook aan de buitenkant droog.

Uiteindelijk zijn we na het hele proces nog het meest lyrisch over leem als bouwstof. Leem is met afstand het bouwbiologisch gezondste, best verwerkbare (geen kapotte handen, nooit afval), meest duurzame en daarbij het aller-goedkoopste (mits zelf gemengd) bouw materiaal denkbaar en het kan prima in onze streken worden toegepast. De binnenwanden bestaan uit leemstenen (ongebakken bakstenen) en leemstuc. Leemstenen hebben betere warmte-

Robert Jansen en Angeline de Jong



Noordgevel van het strobalen huis afgebouwd

opslag- en klimaat regulerende eigenschappen dan gewone bakstenen en zijn veel goedkoper. Men kan er alleen geen vier verdiepingen mee bouwen, maar dat wilden we ook niet. De zelfgebouwde zonnecollectoren en een gemetselde houtkachel voorzien via een groot buffervat in de verwarming en de warmwater behoefte.

Cursussen

Het pand van 1000 m³ biedt ons in combinatie met het circa 7000 m² grote perceel de mogelijkheid onze wens te realiseren om cursussen te geven. Uitgangspunt daarbij is de bezoekers creatief, educatief, culinair en architectonisch te verwennen. Omdat de cursussen over meerdere dagen worden uitgestreken en de deelnemers ook een slaapplek nodig hebben, zijn in de woning zes extra slaapkamers gebouwd en een gezamenlijke keuken om te kokkerellen en gezellig samen te zijn. Naast de meerdaagse cursussen organiseren we creatieve dagen voor scholen en groepen volwassenen. Het maken van je eigen boot van het materiaal dat je zelf in het bos hebt gezocht, het samen kleien aan een 'familietoren', het luisteren naar een verhaal over het vervaardigen van een bronzen beeld of een PowerPoint-presentatie over de bouw van het huis aan groepen architecten, alles behoort tot de mogelijkheden. De bijzondere omgeving met aandacht voor duurzaamheid en milieu geven leerervaringen een extra dimensie. Zie ook www.strobalenhuis.nl.



De cursusruimte

Informatie

Er zijn verschillende strobouwtechnieken. Strobouw biedt veel mogelijkheden voor een ontwerpcontract of een constructieopdracht of het uitleggen van verschillende draagconstructies. Zie voor meer informatie www.strobouw.nl en www.omslag.nl/wonen/ecobouw.html#strobouw.

Duurzaamheid & Ecologie & Natuur

DIGIZONE

Beeldonderwijs

De kunstvakken bij De Digitale School hebben in totaal al meer dan 10.000 leden. De community *Beeldonderwijs* is de grootste met 3977 leden (stand 22-08-2011). Een vraag stellen op een forum zoals bijvoorbeeld 'Ik moet komend schooljaar lesgeven aan een volkomen blinde leerling in de brugklas. Heeft iemand tips?' levert dan ook 35 antwoorden op, waaronder zeer nuttige. Kies www.digischool.nl/phpBB2/index.php en ga dan naar het forum *Beeldonderwijs*.

Naast de communities *Beeldonderwijs*, KUA en CKV zijn er ook communities Drama en Muziek. Voor het Engelstalige onderwijs is er de community ART.

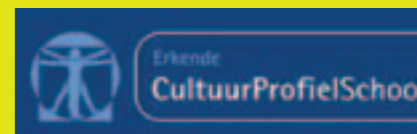
Er is helaas nog geen community Dans. Vandaar nog een bijdrage van Jacqueline de Heer voor de community KUA (dans DVD's): www.dancetimepublications.com
www.belairclassiques.com
www.baroqueedance.com
www.arthaus-musik.com

Conferentie Cultuur Leert Anders V

Op donderdag 1 december 2011 vindt de vijfde conferentie *Cultuur Leert Anders* plaats. Een dag voor docenten, schoolleiders en andere geïnteresseerden die zich willen laten informeren en inspireren over kunst- en cultuureducatie in Nederland. Het programma van deze dag is gericht op het thema *De kwaliteit van de inhoud*.

De conferentie duurt van 10.00 tot 16.30 uur en vindt plaats in *De Reehorst* te Ede.

Informatie: www.cultuurprofielscholen.nl.



Spelvormen voor reflectie

Met improvisatie reflecteren op techniek en maatschappij

Moes Wagenaar

Wil je weten hoe situaties volledig kunnen escaleren als je overdreven optimistisch een nieuwe technologie omarmt? Of hebben je leerlingen een idee over hoe integratie het beste is aan te pakken? Dan is een kunstmatige omgeving ideaal om dit uit te testen.

Je kunt in een kunstmatige omgeving zonder daadwerkelijk dingen te laten escaleren de gekste experimenten runnen en zo inzichten opdoen. Kunst is een veilige speeltuin waarin je kunt reflecteren op technologische of maatschappelijke vraagstukken.

Spelvormen of games onderscheiden zich van gespeeld spel op een heel basaal vlak. Je zou kunnen zeggen dat de spelvorm de regels zijn waaraan de kunstenaar zich houdt en dat het gespeelde spel het kunstwerk zelf is. Een simpele spelvorm uit de theatersport is bijvoorbeeld de *Diapresentatie*. De regels zijn als volgt: drie spelers staan telkens samen als 'dia' in een zelfgekozen houding stil en de vierde speler geeft een presentatie in wisselwerking met de plaatjes die de drie spelers neerzetten. Hij benoemt wat er te zien is op de plaatjes en hangt zijn geïmproviseerde verhaal hieraan op. Het onderwerp van de presentatie is vooraf te bepalen door het publiek.

Je kunt in de *Diapresentatie* vraagstukken aan de orde laten komen door het als onderwerp van het gespeelde spel (het kunstwerk) op te voeren. Je zegt bijvoorbeeld: laat de vierde speler een *Diapresentatie* geven over nanotechnologie. Op deze manier genereer je misschien zinnige ideeën over nanotechnologie. Als je ideeën echt wilt onderzoeken op hun bruikbaarheid, dan kun je beter de spelvorm en de regels inrichten naar het idee. Je kunt dan eerst eens rustig nadenken over de vraag welk idee of perspectief je interessant lijkt.

Nanotechnologie en filosofie

Nanotechnologie is een breed vakgebied, waarbij atomen als Lego-steentjes worden gebruikt om kunstmatig moleculen te maken met bijzondere eigenschappen en om chips te maken die zo klein zijn dat ze bijvoorbeeld zonder probleem in het lichaam zelf kunnen worden aangebracht. Het is een technologie-ontwikkeling die voor veel opschudding zorgt, omdat de nieuwe materialen en chips de komende tijd veel mooie mogelijkheden, maar eveneens veel nog onbekende gevaren en veranderingen van ons wereldbeeld, met zich mee zullen brengen.

Je kunt vanuit allerlei (techniekfilosofische) perspectieven naar deze ontwikkeling kijken.

Bijvoorbeeld optimistisch, pessimistisch, vanuit het idee dat sociale processen zullen veranderen, vanuit het idee dat we een nieuw technologisch tijdperk in gaan en vanuit het idee dat bepaalde schaalgroottes niet uit het oog moeten worden verloren. Vorig jaar ben ik als techniekfilosoof betrokken geweest bij het maken van een improvisatievoorstelling voor studenten over nanotechnologie met *Theatergroep De Nieuwe Koning* in opdracht van *Nanopodium*.

Met regisseuse Regine Hilhorst heb ik een aantal van deze ideeën vertaald in spelvormen, zoals het laatste idee in de beschreven aangepaste versie van de *Diapresentatie*.

Stel dat we willen onderzoeken of het interessant is om de impact van nanotechnologie op meerdere niveaus te bekijken: namelijk de werking van de techniek op zich, het product waar het in gebruikt is, maar ook de maatschappelijke of milieu-impact. We zouden dan de spelvorm *Diapresentatie* lichtelijk kunnen uitbreiden op de volgende manier: geef de presentator de opdracht om in zijn presentatie plaatjes te laten zien van de technologie op de verschillende niveaus. Stel nu dat het publiek vervolgens bepaalt dat het gespeelde spel over sokken met nanodeeltjes tegen zweetgeur moet gaan. Dan zal de dia presentator in de

scène plaatjes laten zien van nanodeeltjes die op moleculair niveau zweetgeurdeeltjes te lijf gaan. Hij kan plaatjes van bijna uitverkochte sokken in een winkel laten zien, en misschien een plaatje van iemand waar met een boogje omheen wordt gelopen, omdat stinkvoeten niet kunnen in een wereld met nano-sokken. Dit levert een interessant perspectief op voor een scène. Dit geldt ook als het de volgende keer wordt gespeeld over een mobiele telefoon applicatie waarmee de vruchtbaarheid van de man kan worden onderzocht. Er kan bijvoorbeeld in de reflectie aan het licht komen dat het gespeelde spel over het allerkleinste niveau altijd heel grappig is, maar niet realistisch. Dat het interessant zou zijn om echt te weten hoe die dingen werken op dat niveau.

Zelf spelvormen maken

Het is mogelijk om zelf, of met een groep, spelvormen te ontwikkelen die aansluiten bij een idee of thema dat je onder de aandacht wilt brengen. Het doel hiervan hoeft geen voorstelling te zijn. Het kan ook juist gaan om het klassengesprek dat bij het maakproces ontstaat. Zo kan aan bod komen wat werkt, grappig, zinnig, realistisch of wenselijk is (of juist niet) en wat dat betekent voor het uitgangsidee dat je had.

Vier stappen

Het maken van een game grofweg onderverdeelen in vier stappen:

1. Verzin een titel van een spelvorm;
2. Bedenk de vraag voor het publiek;
3. Bedenk de spelstructuur;
4. Bekijk: houdt de spelvorm stand bij het uitspelen?

Als je nog geen duidelijk idee of thema hebt bepaald om onder de aandacht te brengen, dan moet dat eerst gebeuren. Wees niet bang om in dit stadium al grote associatieve stappen te zetten, of om een flinke versimpeling aan te brengen op het oorspronkelijke thema. Met de titel bekroon je je idee. Stel dat je iets wilt doen met het perspectief dat onze gebruiken in het huishouden zullen veranderen met meer en meer nanotechnologie. Dan kun je als titel bijvoorbeeld *Het huis van de toekomst* nemen.

Bepaal vervolgens wat interessant is om te variëren in de scène. In *Het huis van de toekomst* is het bijvoorbeeld interessant om telkens andere huishoudelijke handelingen uitgelicht te zien. Al is het ook voor te stellen dat als een beeldende docent hiermee aan de slag gaat, dat deze juist in elk nieuw kunstwerk een andere ruimte of plek in het huis verbeeld wil zien.

Dan komt het bedenken van de spelvorm zelf. Zorg dat het uitgangsidee wordt vastgelegd in de regels van het spel. En houd in de gaten dat het een korte en bondige opdracht moet zijn (bijvoorbeeld uit te spelen in een scène van vijf minuten met vier spelers). Voor *Het huis van de toekomst* kun je bijvoorbeeld vastleggen dat een hedendaagse korte scène, over een huishoudelijke handeling drie keer wordt overgespeeld, waarbij telkens een hoeveelheid nanotechnologie aan het huishouden wordt toegevoegd. De beeldende docent kan vragen om een vierluik te maken van een plek in een huis waar meer en meer nanotechnologie wordt toegevoegd.

Spelvorm spelen

Tot slot is het de vraag of de spelvorm standhoudt bij het uitspelen en tot wat voor inzicht

ten dit leidt. Wat wordt als moeilijk ervaren? Stel dat als handeling het bed verschonen wordt gebruikt. De eerste keer zien we dan iemand een bed verschonen. De keer daarop zien we iemand bijvoorbeeld met een bacteriedodende spray het bed inspuiten. De derde keer zien we iemand de dekens van het bed halen, omdat die 's nachts een warmtecoating op zijn eigen huid smeert. En de vierde keer haalt iemand het hele bed weg, omdat er een chip in zijn hoofd is geplant waarmee slaap kan worden nagebootst tijdens het wakker zijn. In de reflectie gaat het dan over hoe realistisch dit is, hoe wenselijk, en misschien over: stel dat we geen slaap meer nodig hebben, wat verandert er dan nog meer in de wereld?

Het kan zijn dat leerlingen die een beeldend werk van een bed moeten maken ook op een dergelijk toekomstscenario uitkomen, maar dat het beeldend niet goed uit de verf komt, omdat ze geen mogelijkheid vinden om het zonder tekst uit te leggen. Misschien dat ze in het reflectiegesprek op de gedachte komen om reclamefolders uit de toekomst te gaan ontwerpen in plaats van ruimtes in een huis te tekenen. Hiermee groeit het bewustzijn dat nieuwe technologie stapje voor stapje onder de aandacht zal worden gebracht in marketing voordat het doordringt in huishoudens. Een interessant perspectief om nu meer naar reclames te kijken.

Moes Wagenaar is techniekfilosoof en dichter en houdt zich daarnaast bezig met kunstonderwijs op het gebied van poëzie, improvisatietheater en filosoferen over kunst. Moes zou het fijn vinden als je haar kort je ervaringen mailt op m@hofmuze.nl.

Foto's: Jan van Gemert



Natuur en Muziek

Imitatievoorbeeld - Toevluchtsoord - Inspiratiebron

Olga de Kort-Koulikova

Je hoeft geen getraind oor te hebben om de muziek in de natuur te horen: ze is er in het vogelgezag, in de beweging van de golven, in de regendruppels. En toch kunnen we iedere dag langs bomen met ruisende bladeren lopen of vogels met klapwiekende vleugels zien wegvliegen, terwijl het voor ons niet meer dan een gewoon dagelijks auditief landschap is.

De meeste natuurgeluiden klinken zo vertrouwd dat we er niet bij stilstaan. We horen de muziek rondom ons meestal met vakantie,

of op het moment van stilte. Of op een CD. De klanken van de natuur met instrumentale begeleiding worden geprezen door hun kalmerende en rustgevende effect. Al luisterend ontdek je ritme, tempo of melodieën in het gekwaak van kikkers en het geluid van watervallen. Er bestaat zelfs pure nature music, die 'gemaakt' en 'uitgevoerd' wordt door de geluiden uit de natuur. Alle beroemde natuurgebieden hebben inmiddels hun eigen CD, van de Niagara waterval en de ijsvlakten van de Zuidpool tot het regenwoud van de Amazone.

Omgekeerd proberen onderzoekers ook de invloed van de 'menselijke' muziek op de natuur te ontdekken. Op zoek naar verborgen connecties tussen planten en muziek, laten ze groenten en bloemen naar de muziek van Bach en Mozart luisteren. Naar verluide groeien de muzikaal gemanipuleerde groenten veel sneller en smaken ze veel lekkerder.

'Leermeester van alle leermeesters'
Leonardo da Vinci noemde de natuur de 'leermeester van alle leermeesters'. John Hawkins wees in zijn *General History of the Science and Practice of Music* (1776) naar de 'rudimenten van harmonie' in de 'dierengeluiden, windfluisteringen, watervallen ... en niet te vergeten (in) de melodieën van de vogels'. Eén van de eerste opdrachten die de beginnende pianoleerling krijgt, is om te proberen een natuurgeluid te imiteren. Hoe zou de zang van een vogel klinken of een koekoek, hoe klinkt het onweer? Het lukt altijd, elk kind kan het ritme van regendruppels en de dynamiek van een storm laten weerklinken; een feest van herkenning en ook verbazing, is dat dan ook muziek? Later volgen iets moeilijker opdrachten, zoals het componeren van een eigen stuk over het voorjaar. Dan kunnen de kinderen niet om de klasieke voorbeelden van Vivaldi en Tsjaikovski heen. Er klinken vogeltjes, het regent en het waait, maar wat ook belangrijk is, de jonge componisten proberen in eigen klanken de sfeer van de lente te laten horen. Eigenlijk herhaalt het instrumentale muziekonderwijs de ontwikkelingen van de muziekgeschiedenis: van de eerste klankimitaties en het nabootsen van geluiden tot de sfeervolle klanklandschappen en associatieve beelden die bij iedereen zijn eigen herinnering over de natuur oproepen.

Vogels in instrumentale muziek

De Latijnse poëet Lucretius (99 voor Christus - 55 voor Christus) zag de oorsprong van muziek in imitatie van vogelgezag. In *De rerum natura* (over de natuur der dingen) schreef hij:
*Through all the woods they heard the charming noise
Of chirping birds, and tried to frame their voice
And imitate. Thus birds instructed man,
And taught them songs before their art began.*
(vertaling Thomas Creech, 1714)

De mensen leerden snel en begonnen het overal rijkelijk aanwezige muzikale materiaal in eigen liederen en instrumentale muziek te imiteren. Eerst op een herdersfluit, later op viool, harp, klavecimbel, fluit en in de 20e eeuw gemixt op elektronica. Met een mooi vogelwijsje, vol herkenbare loopjes, trillers en één of twee karakteristieke intervallen klonk elk stuk vrolijker, amuserender of juist lieflijker en pastoraler. Tot de meest 'geciteerde' vogels behoren de welluidende nachtegaal en de weinig afwisselende koekoek. Samen en afzonderlijk gaven ze de naam aan vele capriccio's (bijvoorbeeld *Koekoek* van Kerll) en toccata's (*Koekoek* van Pasquini), en voegden ze de extra gemoedelijkheid toe aan Händels *Koekoek en Nachtegaal-orgelconcert in F nr. 13*, Beethovens *Zesde symfonie (2e deel)* en de *Eerste symfonie* van Mahler. François Couperin legde zelfs het verschil tussen de verliefde en de glorieuze nachtegaal vast in *Le Rossignol en amour*, *Le Rossignol vainqueur*.

Maar er zijn meer inspirerende gevleugelde vrienden: het rollende geluid van de omhoog stijgende leeuwerik is te horen in Haydns *Strijkkwartet in D*, alsook in *The Lark Ascending* voor viool en piano of orkest van Vaughan Williams en in het *Lied van de Leeuwerik* van Tsjaikovski. Vivaldi heeft een heel *Il Gardellino-fluitconcert* aan het gefluit van de putter opgedragen. In het allegro van Mozarts *Spatzenmesse* doen de violen aan het getsjilp van mussen denken.

Het gezang van de merel werd door de Nederlanders onlangs tot het mooiste van alle vogels gekozen, maar componisten ontdekten zijn zangwijsjes al lang geleden. Toch werden de populairste 'interpretaties' niet de klassieke

Mendelssohn - Tekening gemaakt in Schotland (1829)



werken van Damaré (*Le merle blanc*), Dutilleux (*Blackbird*) of een van Messiaens vele vogelcomposities (zoals *Petites esquisses d'oiseaux*), maar Hendersons jazzstandard *Buy Buy Blackbird* en *Blackbird* van The Beatles.

Van krassen en klagen naar tapen

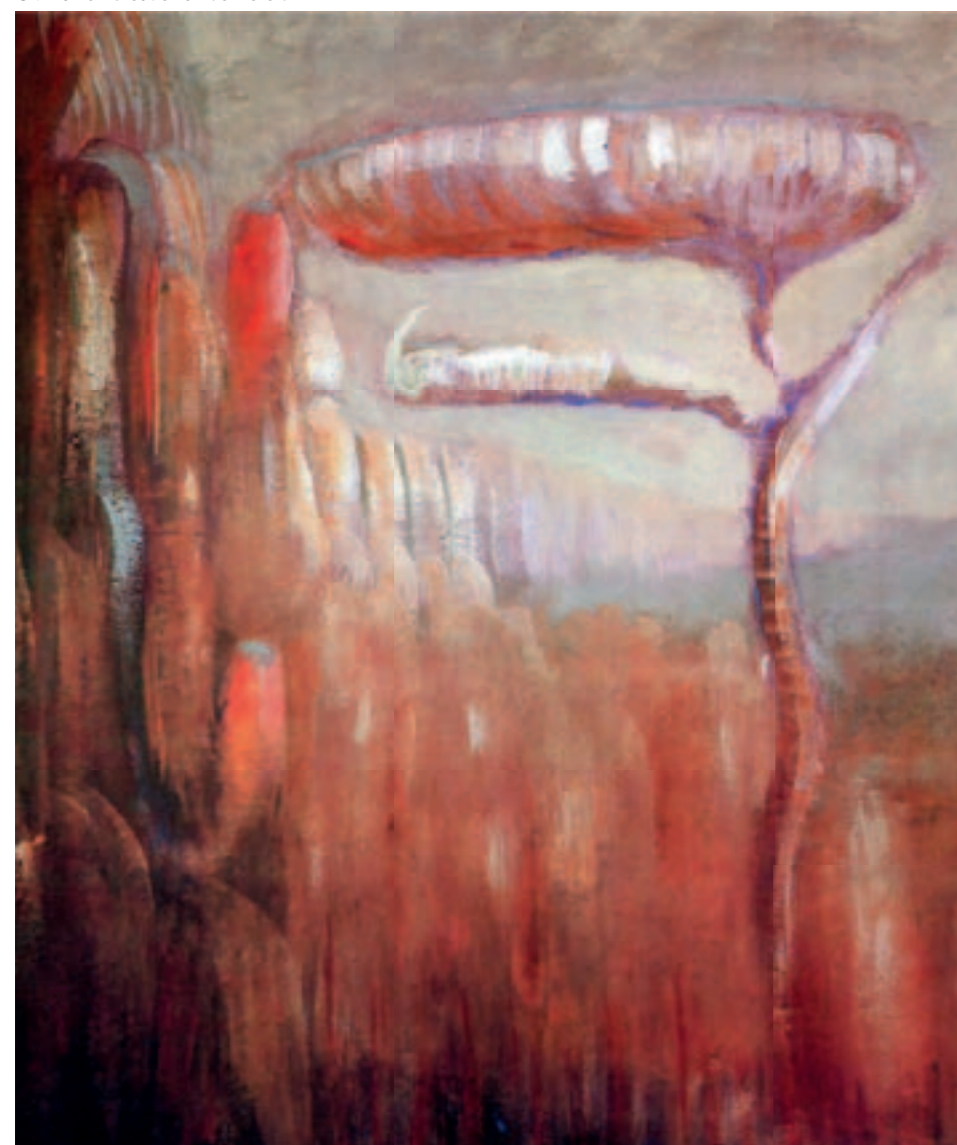
In 1924 was het gebruik van een grammofoonopname van een zingende nachtegaal in *I pini di Roma* van Respighi nog het gesprek van de dag; tegenwoordig zijn de tapes met zingende vogels geen uitzondering meer. In mei 2010

kreeg de merel een live solo bij de optredens van de eindexamenstudenten van het Koninklijk Conservatorium. Ook is er een live-opname van de voor strijkkwintet en merel bewerkte *Arpeggione-sonate in A* van Schubert op YouTube te bewonderen. Het blijft een bijzondere ervaring, een vogelgezag versmolten in de klank van een orkest, zoals in *Cantus Arcticus*, het concert voor de arctische vogels en orkest van de Finse componist Einojuhani Rautavaara. Van véél eerder datum zijn echter de rituele gezangen van de Siberische sjamanen of de Koyokun-indianen in Noord-Alaska, waarin naast welluidende trillers en melodieuze loopjes, ook de krassende geluiden van raven en de klagende roep van zeeduikers hun weerklink in de muziek vonden.

Vier jaargetijden

Naast de vogelgeluiden waren de seizoenwisselingen belangrijke inspiratiebronnen voor componisten. De meest beroemde muzikale jaargetijden zijn *Le quattro stagioni* van Antonio Vivaldi. Na de première in 1725 werden deze vier concerten een schoolvoorbeeld voor muzikale verklanking van winter, lente, zomer en herfst. Pjotr Tsjaikovski beperkte zich 150 jaar later niet tot de vier seizoenen, maar voorzag zelfs iedere maand van een pianostuk! Frederic Delius verklankte alle jaargetijden in *Three small tone poems: Summer evening, Winter night, Spring morning*, en in *Two pieces for small orchestra: On hearing the first cuckoo in spring, Summer night on the river, in A song of summer* en in *Idylle de Printemps*. Denken we verder aan Beethovens *Frühlingssonate* en *Les Nuits d'Été*

Čiurlionis - Creatie van de wereld VII



van Hector Berlioz. Philip Glass voegde met zijn vioolconcert *The American Four Seasons* de meest recente compositie toe aan het arsenaal jaargetijdencomposities.

In alle 'seizoenswerken' komen onvermijdelijk flitsen van onweer en watergeluiden voor. De zachtheid, puurheid, de bedrieglijke stilte, mysterieuze diepte of klaterende opgewektheid van het water in de fonteinen, beekjes, rivieren, meren en zeeën inspireerde menig componist voor programmatische werken met titels zoals *Les Jeux d'eau à la Villa d'Este* van Liszt, *La Mer, Jardins sous la pluie* en *Reflets dans l'eau* van Debussy of *Four Sea Interludes* uit de opera *Peter Grimes* van Britten. En niet te vergeten de vele 'Bächlein' van Schubert!

Van imitatie naar verering

Na eeuwenlange imitaties van hondengeblaf en donderend onweer, werd de natuur in de negentiende eeuw herontdekt door romantische componisten. De natuur werd de bron van het leven en van de kunst, een vereerd toevluchtsoord, een tegenwicht voor een druk en onpersoonlijk leven in de stad. In de vroeg- en laatromantische muziekwerken vertaalde zich de natuur in klanken vol rust en schoonheid, onstuimige vreugde en uitbarstingen. Geen illustratieve 'toonschilderende' effecten of klanknabootsingen van natuurverschijnselen meer, maar *Ausdruck der Empfindung*, weergegeven van de gevoelens en impressies. Iedereen kent Beethovens *Pastorale*, maar beluister ook eens Liszt in *Années de Pèlerinage* of de *Waldszenen* van Robert Schumann. Treffend zijn de muzikale impressies van Felix Mendelssohn, onder meer geïnspireerd door de overweldigende natuur van Schotland en Italië en vertaald in

bijvoorbeeld de ouverture *Die Hebriden*, zijn symfonieën en tevens door de kunstenaar vastgelegd in een reeks van tekeningen en aquarellen.

Natuur, muziek en schilderkunst

Ondanks zijn beide talenten, hield Mendelssohn muziek en schilderkunst gescheiden, want de muziek moest voor zichzelf spreken, zonder hulp van andere kunsten. Mikalojus Konstantinas Čiurlionis (1875-1911), de Litouwse componist, kunstschilder, dichter en filosoof, dacht hier anders over. De eerste tekeningen maakte Čiurlionis op de muzieklessen aan het conservatorium in Leipzig. Het lukte hem steeds niet om de kleurschakeringen van bloemen, zeewater en wolken in de muziek te verklanken. Maar ook de muziek was niet te vervangen door een tekening en dus probeerde Čiurlionis alles te verenigen. Zijn eerste schilderij noemde hij *Muziek van het bos* (1903). Uiteindelijk liet Čiurlionis slechts twee voltooide orkestwerken na, de symfonische poëmen *In het bos* (1901) en *De zee* (1903-1907). Over het poëem *In het bos* schreef hij: 'Het begint met akkoorden, zo zacht en breed, als geluid van onze Litouwse dennenbomen'. Zijn werken worden vergeleken met geschilderde symfonieën.

Het landschap van moederland

De Litouwse dennenbomen van Čiurlionis, de Finse meren en bossen van Sibelius, de rivieren Vltava van Dvořák, Moldau van Smetana en Donau van Johann Strauss jr., ze zijn slechts een greep uit heel veel op of door de natuur geïnspireerde, of de natuur verklankende composities. Vaak blijken de muziekstukken een

muzikaal natuurportret van of symbool voor het moederland van de componist. Volgens de Russische schrijver Paoestovski 'bewaart bijna iedereen sinds zijn kinderjaren de weelderige en trieste beelden van het moederland, de bosvelden die bedekt zijn door bladeren, de kille zon, de windstille wateren en de schreeuw van trekvogels'. Deze beelden worden door luisteraars intuïtief herkend in de muziek, zelfs als ze niet aangekondigd worden in de titels. De muziek van de in Nederland wonende en werkende Zweedse componist Klas Torstensson is daarvan een indrukwekkend voorbeeld. De mens heeft soms genoeg aan één geluid (dat van een brekend berkentakje of van kolkend water in een schelp) om de hele natuur, of minstens haar grootsheid én kwetsbaarheid, in één muziekstuk tot zich te kunnen nemen.

Muziek en natuur, muziek in de natuur, natuur in de muziek. Variaties op dit thema zijn net zo oneindig als de natuur en de muziek zelf.

Met toestemming overgenomen uit *deKlank*, tijdschrift van Het Brabants Orkest, nr. 2, november/december 2011/januari 2012

Informatie

Muzikaal pleidooi voor de natuur is zaterdag 5 november 2011 te beluisteren in het *Muziekgebouw Frits Philips* in Eindhoven, aanvang 20.15 uur en zondag 6 november in het *Muziekgebouw aan 't IJ* in Amsterdam, aanvang 15.00 uur.

Op 5 en 6 november speelt *Het Brabants Orkest* onder leiding van Hans Leenders *Fastlandet* en *Polarhavet*, de twee eerste delen van *A cycle of the North* van de Zweeds-Nederlandse componist Klas Torstensson. Klas Torstensson is in seizoen 2011-2012 composer in residence bij *Het Brabants Orkest*.

Samen met het *Wereld Natuur Fonds* organiseert het orkest in de week voorafgaand aan de concerten een rand-programmering, bestaande uit lezingen, een interview met de componist en een klimaatdebat onder leiding van WNF-ambassadeur Marc Cornelissen.

Daarnaast vertoont het *Eindhovense Filmhuis Plaza Futura* natuurfilms en -documentaires, waaronder de documentaire *White Planet* (regie Thierry Piantanida). Later in het seizoen beleeft het derde deel van Torstenssons symfonische cyclus *A cycle of the North, Himmelen*, zijn wereldpremière in Noord-Brabant.



Leerplan beeldende kunst en vormgeving

Het onderwijsprogramma *Beeldende kunst en vormgeving* omvat een gestructureerde opbouw van de leerstof, met in ieder geval doorlopende leerlijnen voor:

Visualiseren

beeldende basisvaardigheden;

Creatief denken

over het proces van beeldend vormgeven;

Beschouwen

beeldbeschouwing, kunstgeschiedenis en cultuurgeschiedenis.

De organisatie van het onderwijsprogramma *Beeldende kunst en vormgeving* biedt alle leerlingen de gelegenheid om hun talenten maximaal te ontwikkelen.

Wie is Eefje?

Eefje is veertien jaar. Zij volgde de onderbouw van het voortgezet onderwijs, het laatste deel van het onderwijs waarin Beeldende kunst en vormgeving tot het verplichte curriculum hoort.

Eefje heeft het onderwijsprogramma met het leerplan voor Beeldende kunst en vormgeving met succes doorlopen. In het leerplan staat beschreven wat Eefje dan kent en kan.

Het nieuwe leerplan voor het vakgebied *Beeldende kunst en vormgeving*, voor 4- tot 14-jarigen is een belangrijk document voor de Vereniging Onderwijs Kunst en Cultuur, omdat onderwijs in *Beeldende kunst en vormgeving* een sine qua non is voor leerlingen die opgevoed worden tot beeldbekwame mensen, die in onze gemedialiseerde maatschappij een plek moeten verwerven.

Omdat inzichten en accenten zich in de loop van de tijd altijd verder ontwikkelen, blijven we dit leerplan voortdurend kritisch tegen het licht houden en waar nodig aanpassen. Uw inbreng is daarbij van wezenlijk belang.

Wij zijn benieuwd naar uw reacties.

kijk op www.vonkc.nl voor de beknopte versie en meer informatie

Čiurlionis - Onweer



Is er nog iets te doen vandaag?

Het klimaatdiscours als kunstfeestje

Is het klimaatdebat nog wel een issue? Ons kabinet zegt van niet. Anderen, waaronder ex-politici, Nobelprijswinnaars en mensen die het goed menen met de aarde, zeggen van wel.

Valt er te midden van het debat dan nog wel iets aan of mee te doen? Gebeurt er nog wel iets en is alle activiteit rondom dit debat niet een domper op de levensvreugde? Ter inspiratie voor kritische mensen die van hun leven een feest willen maken en zich bovendien voor kunst interesseren, een vrolijke lijst voorbeelden van wat er dit kalenderjaar zoal te doen was, is en komt.

- 30 maart 2011: Oprichting Jonge Sla - naar een duurzame kunstenpraktijk van VTI, Steunpunt voor de podiumkunsten, België.
- 12 juni 2011: Uitreiking van de Groene vlag aan Basisschool / Eco-school De Kleine Prins, Rotterdam.
- Juli 2011: Cultuurmarkt in Antwerpen met dit jaar als thema Ecologie.

- 6 juli - 2 september 2011: *Draußen zuhause II*, Andrea Böning, Dessau.
- T/m 28 augustus 2011: *Crazy Design*, alledaagse voorwerpen 'afgedankt - hergebruikt' bij het ontwerpen van nieuwe designproducten, Gorcum Museum. Zie in deze Kunstzone het artikel *Crazy Design* op de pagina's 12 en 13.
- 8 augustus 2011: première van de film *Creativity and the Capitalist City*, Cinema OT301, Amsterdam.
- T/m augustus 2011: *Metselaars uit Mali: van aarde tot architectuur*, Afrikamuseum in Berg en Dal.
- Juni 2011 (jaarlijks): *Strawberry Earth Film Festival*, Amsterdam.
- Juni tot eind september: *Cool Globes*, gratis openluchttentoonstelling met als hoofdlocatie de Westergasfabriek. Reist over de wereld; lesmateriaal op de Nederlandse en internationale website.
- Zomer 2011 (jaarlijks): *Unplugged Music Event*, music and art events at the *Eden Project* in Cornwall.
- Augustus en september 2011 (jaarlijks):

As the World Tipped, Stockton International Festival, Londen.

- 1 september 2011: Rondleiding en lezingen in ecowijk *De Buitenkans* te Almere georganiseerd door VIBA (*Vereniging voor Integrale Biologische Architectuur*).
- 30 oktober 2011: *Strobouw Nederland* geeft een rondleiding met toelichting van strobale woning *Strobale huizen in midden Nederland*, Almere. Zie in deze Kunstzone het artikel *Een strobale huis* op de pagina's 16 en 17.
- 2 september 2011: *Vuurcreatiedag Droom je toekomst met de Bohemians*. Het *Museum of the Bohemian* is een reizende vrijplaats in Utrecht. Ze delen lege wijnkistjes uit, bouwplaats voor het museum. Begin alvast te dromen en neem mee wat je vindt.
- 4 september 2011: *Duurzame/ambachtelijke Buiten Bezig Markt* met ambachtelijk timmerwerk, meubels, ontwerpen en bouwen, kunst, beelden, objecten, keramiek en live muziek, *Landgoed Mensinge*, Roden.
- 10 en 11 september 2011: *De Binnenpret*, Open Huis in de gekraakte *Tramremise* in het kader

van open Monumentendag in Amsterdam.

- 15 september t/m 1 oktober 2011: *De Internationale keuze van Schouwburg Rotterdam* met een activistisch gekleurd programma met onder andere *Lessons in revolting*, *Foodlab 2020*, *Expanding Energy*, *Cry me a River* en meer.
- 30 september t/m 16 oktober 2011: het Haagse festival *DAG HAP*, proeven en genieten van wat kunstenaars serveren: het kunstwerk *Gebakken Lucht*, kunstenaar Olivier Darné en zijn *Bijenkorf met bankauto-maat*, Amerikaanse kunstenaar en architect Fritz Haeg bouwt samen met studenten van de Koninklijke Academie uit recycle materiaal kleine objecten voor mens, plant en dier en veel meer. *Project Foodprint*, Den Haag.
- 3 en 4 oktober 2011: *My Last Car*, Warwick Arts Centre, Warwick.
- T/m 9 oktober 2011: *17e Nederlands Cartoonfestival*. Ter ere van deze editie is OPGEWekt! gemaakt. Een catalogus met een stroom cartoons over nieuwe energiebronnen (met educatieve website).
- 31 oktober 2011: *3e Le Roy lezing Symposium* en film, *De Koningshof* in Oranjewoud.
- 2 november 2011: De Stichting *Duurzame Scholen* organiseert een congres in het Innovatiecentrum *Duurzaam Bouwen*, Rotterdam.
- T/m 13 november: *Testify, the consequences of Architecture* NAI, Rotterdam. Zie de afbeelding hieronder.
- 17 november 2011: *Informatiepunt Duurzaam Bouwen* organiseert lezingenserie *Een natuurlijke gevel*, Groningen.
- 19 en 20 november 2011: *Beurs Hout en Groen Wonen*. De grootste beurs in Vlaanderen over hout, duurzaam bouwen, hernieuwbare energieën, gezond interieur, de groene tuin, passief wonen en mobiliteit. *Beurshallen De Waagnatie*, op het eilandje langs de Schelde, Antwerpen.
- T/m 19 november: cursus *Organisch bouwen: Let's Build It: Shelter One*. In de cursus wordt een thermische shelter gebouwd met strobale muren, leem-kalkpleister en meer, Zutphen.
- Augustus en september 2012: *Sideways Festival 2012 - Exploring pathscapes*, festival voor kunst op weg en onderweg in België.
- 17 t/m 20 mei 2012: *Kunsthal plant Green Power festival* in de Kunsthal en in het Museumpark te Rotterdam.
- Altijd: *World in a Shell - polliniferous project*, reizende en virtuele presentatie van Hans Kalliwoda te volgen op z'n prachtige website.
- Binnenkort weer online: *the Environmental Art Calendar*: www.greenmuseum.org/calendar_index.php.

Op de onderwijsagenda:

- GroenGelinkt ondersteunt het overzichtelijk maken en delen van educatieve materialen, activiteiten, locaties en organisaties. www.groengelinkt.nl.
- *Leren voor Duurzame Ontwikkeling*: doel van het programma is het ontwikkelen, ondersteunen en verder verspreiden van effectieve leerprocessen die duurzame ontwikkeling mogelijk maken en versnellen. Ga voor meer informatie naar de website. www.lerenvoorduurzameontwikkeling.nl.
- Duurzame ontwikkeling staat politiek en maatschappelijk hoog op de agenda. Tekorten aan voedsel, een opwarmend klimaat, tekorten aan grondstoffen en een financiële crisis treffen elke wereldburger direct of indirect. Zie www.leraar24.nl/dossier/286.
- Art, Ecology & Education contributes to the growth of the ethical-ecological consciousness in our society and supports the paradigm shift towards an integrated/systemic understanding of the world and a more 'Earth-centered' approach to living. www.art-ecology-education.org/en/projects.html.

Haas & Hahn - Favela Painting
Foto: Stichting Firmeza



20^{ste} EAS-conferentie in Nederland

Adri de Vugt

De EAS (European Association for Music in Schools) organiseert in samenwerking met het Koninklijk Conservatorium haar jaarlijkse internationale conferentie. De conferentie vindt plaats in Den Haag van 19 tot 22 april 2012.

Een EAS-conferentie in Nederland is een belangrijke gebeurtenis. Het vormt niet alleen een prachtig podium om Nederlandse activiteiten op het gebied van muziekeducatie voor het internationale voetlicht te brengen, de conferentie informeert deelnemers ook over internationale ontwikkelingen en biedt veel gelegenheid voor het uitwisselen van kennis en ervaringen tussen deelnemers uit heel Europa. De EAS is vertegenwoordigd in 26 Europese landen. De afgelopen jaren vond deze conferentie onder andere plaats in Hongarije, Oostenrijk, Griekenland, Zweden, Estland, Turkije en Polen.

De conferentie is bedoeld voor muziekdocenten, opleiders, onderzoekers, studenten en beleidsmakers. Het is voor iedereen die belangstelling heeft en/of betrokken is bij het muziekonderwijs in en rondom scholen. Bij de voorbereidingen van deze conferentie zijn een aantal belangrijke Nederlandse vakverenigingen, netwerken en organisaties betrokken. De Vereniging Leraren Schoolmuziek (VLS), Netwerk Muziekdocenten PABO (NMP), Gehrels Muziekeducatie, Overleg Opleiding Docent Muziek en het Fonds voor Cultuurparticipatie denken mee over de invulling van dit evenement.

Thema Artistische en Vakmanschap

De conferentie vestigt de aandacht op de artistieke en muzikale aspecten van het muziekonderwijs. Het richt zich op onderwerpen als artistieke, muzikaliteit, vakmanschap, kennis en vaardigheden en op de vraag hoe muziekonderwijs van hoge kwaliteit gerealiseerd kan worden. Dit lijkt een vanzelfsprekend thema, maar niets is minder waar.

Subthema 1: Het muzikaal artistieke kind

Kennis en vaardigheden in muziek, het ont-



wikkelen van creatieve vaardigheden en denkvaardigheden en het onderzoeken en kunnen uitdrukken van de betekenis in muziek en door middel van muziek lijken belangrijke en vanzelfsprekende doelstellingen van het muziekonderwijs. Toch weten we onvoldoende wat we er nu precies mee bedoelen. Evenmin weten we wat nu eigenlijk de (artistieke en muzikale) effecten zijn van muziekonderwijs. Een goed gefundeerde kennis van doelstellingen en effecten van muziekonderwijs is nodig, niet alleen om het vak te legitimeren, maar ook om het leren van leerlingen en het lesgeven te verbeteren. Deze conferentie levert daaraan een bijdrage.

Subthema 2: de docent als musicus

Het staat vast dat veel muziekdocenten vanuit een muzikale gedrevenheid hun vak (willen) uitvoeren. Dat is de basis van hun professionele docentschap. Voor docenten geldt immers in het algemeen dat er een balans nodig is tussen persoonlijke ontwikkeling en de professionele oriëntatie op de ontwikkeling van anderen. Wanneer de docent zijn of haar

persoonlijke verwondering of inspiratie verliest voor het vak dat hij of zij geeft, doet dat onrecht aan alle betrokkenen.

Ook bestaat er de erkende opvatting dat een pedagogisch-didactische kwaliteit onlosmakelijk verbonden is met een vakinhoudelijke bekwaamheid. De laatste decennia is in het onderwijs de aandacht van kennisoverdracht verschoven naar een didactische deskundigheid die meer op de leerling gericht is. Men onderkent gelukkig de laatste tijd weer dat docenten vooral ook inhoudelijk bekwaam moeten zijn. Tijdens de conferentie staan vragen centraal als welke vaardigheden muziekdocenten nodig hebben om muziekonderwijs muzikaal en artistiek vorm te kunnen geven en wat dit betekent dit voor het opleiden van muziekdocenten.

Subthema 3: Art, Artist & Education

Muziekonderwijs op scholen wordt niet langer uitsluitend gegeven door gekwalificeerde muziekdocenten. Ook de professionele musici zijn meer en meer betrokken in het muziekonderwijs. Ze leiden ensembles, geven concerten of les in de klas. Hoewel deze nieuwe markt inkomen biedt, geven veel musici aan diepe en blijvende voldoening te krijgen uit de ervaringen met muziekeducatie. In alle landen zijn er vele voorbeelden van hoe musici leerlingen en ander publiek inspireren. Interessante vragen op deze conferentie zijn: Wat zijn de ervaringen van deze musici? Hoe kunnen scholen en musici samenwerken? Wat hebben kunstenaars nodig om educatief werk te doen?

De EAS-conferentie begint donderdag 19 april in het Koninklijk Conservatorium in Den Haag met een openingsceremonie en aansluitend een muzikale voorstelling. Tijdens de daaropvolgende dagen is er een uitgebreid programma met keynotes, lezingen, workshops en concerten. Op zondag 22 april wordt de conferentie omstreeks het middaguur afgesloten.

Meer informatie is te vinden op de website van de conferentie www.eas2012.koncon.nl.

Boeksignalementen

Uitgelicht Samenhang met een digi(bord)boek

Deze publicatie is bedoeld voor schoolteams in het primair onderwijs die - met name in de midden- en bovenbouw - de mogelijkheden van een digi(bord)boek willen gebruiken om te werken aan samenhang tussen de leergebieden kunstzinnige oriëntatie, taal en wereldoriëntatie. De publicatie geeft handreikingen aan groepsleraren, coördinatoren en directeuren waarmee zij keuzes kunnen maken om te werken aan die samenhang, aandacht kunnen besteden aan omgevingsgericht cultuuronderwijs binnen zelf gekozen thema's, relaties kunnen leggen tussen een gekozen thema en kerndoelen, tussendoelen en leerlijnen (tule) en de referentieniveaus voor taal, en met behulp van een digi(bord)boek de mogelijkheden van het digitale schoolbord kunnen benutten om samenhang tussen vakken te bevorderen en de methodes wat meer los te laten. Educatief medewerkers van culturele instellingen kunnen de publicatie gebruiken wanneer zij basisscholen willen ondersteunen bij het vormgeven van omgevingsgericht cultuuronderwijs.

Vakken in samenhang: een digi(bord)boek voor samenhang tussen kunstzinnige oriëntatie, taal en wereldoriëntatie / I. Roozen, A. Oosterloo, M. Klein Tank. - Enschede : SLO, 2011. - 117 pag.



Methodiek kunst- en erfgoed-educatie

In deze methodiekbundel van de Vlaamse kunsteducatieve organisatie Mooss staat de volgende vraag centraal: Hoe kan je op een degelijke en onderbouwde manier leerprocessen met betrekking tot kunst en erfgoed begeleiden? Er wordt onder meer ingegaan op het belang van de doelstelling van een kunstactiviteit en de verschillende manieren waarop mensen kunnen leren. Daarna wordt de centrale vraag beantwoord hoe je als begeleider een kunsteducatief leerproces positief kunt sturen en welke vaardigheden hiervoor nodig zijn. Aandacht wordt besteed aan verschillende leermethodes en leertheorieën zoals van Kolb, McCarty, Gardner, Gelb, en Csikszentmihalyi. Tot slot bevat de publicatie praktische tips voor het geven van workshops of lessen.

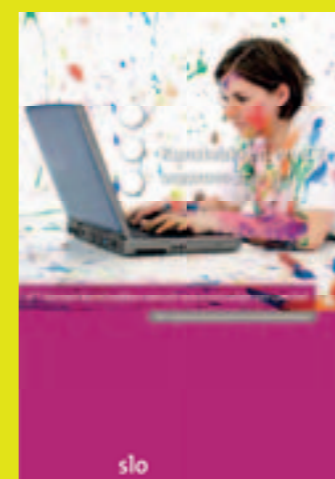
Methodiek: kunst- en erfgoededucatie, theorie en praktijk / S. Vandelacluze (redacteur), J. Van Esch, J. Waerts. - Leuven: Mooss, 2010. - 175 pag. - ISBN 978-90-9024965-0

Leren door te ervaren

Leerboek en oefenboek ineen. Spelonderwijs wordt de lezer meegenomen in de wereld van het ervaringsleren. Theoretische impulsen en oefeningen wisselen elkaar af. Dit boek bevat: de originele leerstijltest van

Kolb; reflectieoefeningen; didactische suggesties; teamdiagnose-instrumenten; oefeningen voor doeners, bezinners, dromers en beslissers.

Cirkelen rond Kolb: begeleiden van leerprocessen / J. Hendriksen. - Barneveld: Nelissen, 2009. - 134 pag. - ISBN 978-90-24417049



Kunst en de computer

Deze publicatie is een van de opbrengsten van het tweejarig SLO-project *Kunst en ICT*. Het biedt een inleiding en achtergrondinformatie bij de website www.slo.kvict.nl. Deze site biedt kunstvakdocenten inzichten in hoe vanuit leerplankundig perspectief de computer op creatieve en zinvolle wijze kan wor-

den geïntegreerd binnen de kunstvakken. In deze publicatie wordt ingegaan op achtergronden van curriculumontwikkeling, de consequenties vanuit een leerplankundig perspectief als docenten ICT willen integreren in de kunstvakken, en de succesfactoren voor zowel leerplankundige als didactische aspecten van gebruik van ICT in de kunstvakken. Het bevat lesvoorbeelden en overzichten met tools en Web 2.0-toepassingen. *Kunstvakken en ICT: waarom zou je?: ICT binnen kunstvakken vanuit een curriculumperspectief / D. Ebbens ... [et al.], A. Rass (eindredacteur). - Enschede: SLO, 2008. - 79 pag.*

Websites

Samenhang binnen Kunst en cultuur

Deze website geeft een handreiking geeft aan docententeams, ontwikkelteams, projectteams en leergebiedsteams ter ondersteuning bij het ontwikkelen van samenhang binnen het domein Kunst en cultuur in de onderbouw van het VO. Het bevat onder meer een uitgebreide inleiding, instrumenten voor het zoeken naar samenhang binnen kunst en cultuur, voorbeelden van leeropgaven en publicaties, bronnen, links, en tips. www.durftcombineren.slo.nl

Expertisecentrum kunsttheorie

De website van het Expertisecentrum Kunsttheorie is gericht op vakdidactiek van kunsttheorie voor kunstanalyse, kunstgeschiedenis, kunst algemeen, CKV en museumeducatie. De site is bedoeld voor docentenopleiders, studenten aan docentenopleidingen en docenten VO. Op de website staat een nieuw model voor kunstanalyse met een bijbehorende begrippenlijst en een beoordelingsmatrix. Ook is er didactisch materiaal te vinden en literatuur voor de kennisbasis van kunsttheorie. Daarnaast zijn verschillende vak- en vakdidactische visies beschreven. www.expertisecentrum-kunsttheorie.nl

Onderwijsmethodes PO en VO

Bezoek voor een overzicht van onderwijsmethodes in het basis- en voortgezet onderwijs de catalogus van Cultuurnetwerk Nederland. www2.cultuurnetwerk.nl/webopac/vubis.csp



Onderwijsmethodes in het PO



Onderwijsmethodes in het VO



Alle vermelde publicaties zijn uitleenbaar en te vinden in de bibliotheek van Cultuurnetwerk Nederland, expertisecentrum cultuureducatie. Deze bibliotheek met complete collectie kunst- en cultuureducatie is op werkdagen openbaar toegankelijk. Meer informatie en online catalogus: www.cultuurnetwerk.nl/bibliotheek, e-mail: info@cultuurnetwerk.nl, (030) 2361200.

Oproep nieuw lid vaksectie Muziek bij CvE

Per 1 januari 2012 is er bij het College voor Examens (CvE) in de vaksectie Muziek VMBO, HAVO en VWO een vacature die op voordracht van de VLS vervuld kan worden.

Taak

- meewerken aan de constructie-opdracht aan het Cito voor de examens muziek VMBO, HAVO en VWO;
- vaststellen van de door Cito vervaardigde examens;
- adviseren over de normering van deze examens.

Functie-eisen

- heeft ervaring met en geeft les aan eind-examenkandidaten VMBO en HAVO of VMBO en VWO;
- deskundigheid op het gebied van examens en toetsing strekt tot aanbeveling.

Honorering

- Voor het schooljaar 2011/2012 is de omvang van deze taak circa 144 uren op jaarbasis. Gebruikelijk is dan dat u voor dit aantal uren door uw school wordt gedetacheerd bij het CvE.

De kerntaken van de vaksecties van het CvE zijn de beschrijving van de examenstof, het vaststellen van de examenopgaven en het normeren van de examens.

Nadere inlichtingen over de vaksectie Muziek kunt u inwinnen bij de clustermanager van de vaksectie mevrouw Freya Martin, (030) 2840715, f.martin@cve.nl.
Nadere inlichtingen over de aanstelling bij het CvE kunt u inwinnen bij mevrouw Els Riep, (030) 2840705, e.riep@cve.nl.

U kunt uw sollicitatie richten aan Janneke de Haan, secretaris VLS. Mailadres: info@vls-cmhf.nl. Uw sollicitatie dient uiterlijk 21 november 2011 in ons bezit te zijn.

Improviseren in het muziekonderwijs

Meer uit leerlingen halen dan zij zelf denken

Esther Schopman

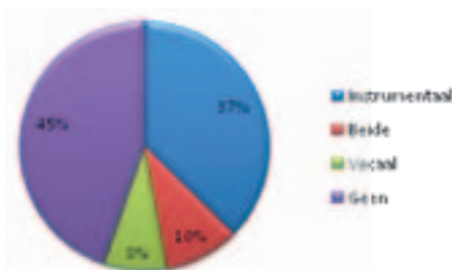
In 2001 is voor het buitenschoolse onderwijs een raamleerplan Muziek (Van den Bos, Van den Eijnden, Jansen, & De Vreede, 2001) en een raamleerplan Popmuziek (Elenbaas, Janssen & Toren, 2001) ontwikkeld. In de plannen wordt meermaals gesproken over het belang van improviseren. Naar aanleiding van deze plannen vroeg het Lectoraat Kunsteducatie van ArteEZ zich af of er in de praktijk echt aandacht besteed wordt aan leren improviseren?

De raamplannen Muziek en Popmuziek zijn ontwikkeld naar aanleiding van de behoefte aan landelijke richtlijnen voor het instrumentale en vocale onderwijs bij muziekdocenten. In fase A en B van het leerplan Muziek is het bijvoorbeeld de bedoeling dat leerlingen leren improviseren binnen een mineur- of majeure-toonsoort op een gegeven thema, toonreeks of akkoordenschema, terwijl de leerling in fase D improviserend zodanig moet kunnen spelen dat hij/zij goed functioneert in het eigen voorkeursgenre. In het raamleerplan Popmuziek moet een leerling in de eerste fase korte melodiefragmenten omspelen en op gegeven vormschema's pentatonisch of in de bluestoonladder improviseren. In de tweede fase is het vervolgens de bedoeling dat leerlingen leren improviseren binnen een mineur- of majeure-toonsoort op een gegeven thema, reeks of akkoordenschema. Daarnaast moet de leerling leren improviseren binnen een blues- of rhythmschema.

In de kerndoelen van het basisonderwijs en de onderbouw van het voortgezet onderwijs en de eindtermen van het eindexamen muziek is het creëren van muziek eveneens opgenomen (Ministerie van OCW, 2006; Onderbouw-VO, 2006; SLO, 2007). In het binnenschoolse onderwijs hebben docenten ook de opdracht om de muzikale ontwikkeling van leerlingen te versterken, door aandacht te besteden aan het zelf produceren van muziek. Met andere woorden: door compositie, maar ook door improvisatie voor hen toegankelijk te maken.

Improviseren in de praktijk

Om te achterhalen wat er wordt gedaan met improviseren en op welke manier, zijn zoveel mogelijk alumni van Kunsteducatie van ArteEZ



Figuur 1: Type onderwijs dat de alumni verzorgen.

benaderd met het verzoek een enquête in te vullen. Hierna een verslag van de resultaten.

Van de 750 alumni naar wie een oproep is gestuurd om de op literatuur (zie Bremmer 2010) gebaseerde vragen te beantwoorden, hebben 74 mannen en 95 vrouwen gereageerd (resp. 44% en 56%). Naar de reden van deze lage respons (23%) kunnen we alleen maar raden. Het zou kunnen dat de non-responsgroep vooral bestaat uit mensen die geen muziekles (meer) geven, of geen onderwijs geven in improviseren, maar het is eveneens mogelijk dat de enquête veel van de alumni nooit bereikte, omdat het alumnibestand niet meer up-to-date was.

Gemiddeld hadden de respondenten 19 jaar ervaring in het geven van onderwijs (n= 115 alumni die deze vraag hebben beantwoord; spreiding: 1-40 jaar; modus= 25 jaar). De meeste van hen zijn dan ook vóór 2004 afgestudeerd (72%). Of en welk type onderwijs wordt gegeven, is afgebeeld in Figuur 1.

Onderwijs in improviseren

Volgens 89% van 112 respondenten is het belangrijk dat leerlingen leren improviseren. Eén van de respondenten schreef: 'Met improviseren kun je meer uit leerlingen halen dan zij zelf denken.' Bovendien gaat een kleinere meerderheid er vanuit dat leerlingen improviseren leuk vinden (62%; n= 117). Improviseren wordt door 52% van de docenten geïntegreerd binnen andere lesactiviteiten, 35% doet dat soms (n= 88). De overige docenten zien improviseren als een apart onderdeel. Een klein aantal (14%; n= 13) baseert zijn of haar lessen op ideeën uit de leerpsychologie (de leerstijlen van Kolb (3x), ontdekkend leren (3x), het didactische model van Van Gelder, de Gestaltpsychologie en het

Response	Response Percent	Response Count
gedrukt	18.1%	14
manueel	70.1%	51
ritme	72.4%	49
multipe spelletjes	62.2%	35
verhalen	42.5%	27
andere, n.l.	11.2%	8
answered question		87
skipped question		83

Tabel 1: Middel waarmee de docent de leerling leert improviseren

Response	Response Percent	Response Count
door te luisteren naar muziek	40.1%	41
door op gevoel na te denken zonder zelf na te denken	65.2%	59
via de vraag-antwoord / aangeef-voortborduren vorm	73.8%	68
door een bekende, ingespeelde en ondersteunde rol te laten nemen	48.1%	41
door nieuw materiaal te presenteren	54.2%	51
andere, n.l.	20.8%	23
answered question		89
skipped question		81

Tabel 2: Manier waarop de docent de leerling leert improviseren

Response	Response Percent	Response Count
beeld	37.8%	37
symbool	37.8%	37
harmonie	43.4%	42
melodie	37.1%	36
ritme	66.4%	64
versieringen	38.9%	38
andere, n.l.		10
answered question		85
skipped question		85

Tabel 3: Aspect waarop de docent de leerling leert variëren

Response	Response Percent	Response Count
te reageren op teksten of muzikale teksten	12.5%	11
improviseer binnen een gegeven muzikale stijlformaat zoals jazz, blues, wereldmuziek	36.5%	34
vrage improvisatie zonder verwijzing naar gegeven muzikale stijlformaat	58.8%	55
zelf overtuigd raken leerling		0
answered question		85
skipped question		85

Tabel 4: Kader waarbinnen de docent de leerling leert improviseren

Response	Response Percent	Response Count
Op de ontwikkeling van ritmische motieven	62.2%	51
Op de ontwikkeling van melodische motieven	64.8%	53
Op het effectieve gebruik van stilte en pauze	45.5%	38
Op het leren van gevoel voor een specifieke stijl	32.9%	27
Op het begrip van tempo and ritme (het laten 'opvoeren' van ritme en ritmische variatie)	15.5%	13
Op het laten horen van versieringen en variatie op een thema	18.2%	15
answered question		82
skipped question		86

Tabel 5: Aspecten die de kwaliteit van een improvisatie bepalen

constructivisme) en/of het gedachtegoed van een muziekpedagoog (ook 14%; n= 13). Twee keer werd hier in het algemeen naar onze eigen conservatoriumdocenten verwezen, en verder: Bert Matter, Emilio Molina, Tim Kliphuis, Ernst Reyseger, Han Bennink, Jan Kortie, Lennard Winnberg, George Bouchard, Sarah Stiles, Murray Schafer, Peter Heilbut, Trevor Wye en Pip van Steen.

In Tabel 1 is te zien dat improviseren vooral wordt geleerd met ritmes, melodieën en muzikale spelletjes. Meestal gebeurt dit door de leerling op gehoor te laten naspelen en/of -zingen, door een muzikale vraag te formuleren die de leerling moet beantwoorden of een aangeefzin waarop de leerling moet voortborduren (zie Tabel 2).

Tabel 3 laat zien dat docenten hun leerlingen op veel verschillende manieren leren variëren, maar ook hier springen ritme en melodie er uit. Meestal wordt gekozen voor vrije improvisatie, hoewel improviseren binnen een bepaalde muzikale stijl of idioom ook veel voorkomt (zie Tabel 4).

Voor de meeste respondenten geldt dat op elkaar kunnen reageren als het belangrijkste aspect van improviseren wordt beschouwd. Articulatie werd het minst of niet belangrijk gevonden.

Ontwikkeling en beoordeling van improviseren

Bij het beoordelen van een improvisatie wordt vooral gelet op de ontwikkeling van ritmische en melodische motieven (zie Tabel 5). Echter, slechts 22% van 86 docenten beoordeelt de leerling daadwerkelijk op het eindresultaat. Maar liefst 95% kijkt vooral naar het ontwikkelingsproces. De factoren die daarop volgens hen het meest van invloed zijn, zijn het auditieve vermogen (26%), het artistieke ontwikkelingsniveau (19%), het karakter van de leerling (18%), en het creëren van een veilige leeromgeving van de docent (13%). Daarentegen bleek het instrument dat de leerling bespeelt of het feit dat geïmproviseerd wordt in (voor de leerling) bekende genres beschouwd te worden als minst of niet bepalend (n= 84).

Nascholing

Hoewel 79% van 158 alumni vindt dat hun conservatoriumopleiding hen voldoende handvatten gaf om les te kunnen geven, lijkt het erop dat onderwijs in improviseren één van de onderwerpen van nascholing zou mogen zijn (een alumnus die daar heel anders over denkt, schreef: 'Improvisatie hoort slechts zijdelings thuis op een conservatorium. Popmuziek hoort er zeker niet thuis, dit dient te ontstaan in morsige kelders.'). Van 170 alumni vindt namelijk 85% dat zij tijdens hun studie niet of te weinig hebben geleerd hoe zij leerlingen

kunnen leren improviseren (afgestudeerden vóór 2004 denken daar niet anders over dan afgestudeerden na 2003: respectievelijk 89% versus 79%). Bovendien besteedt of besteedde - wellicht daardoor - slechts 68% van de 115 docenten aandacht aan improviseren in hun lessen. Veel alumni bleken dan ook geïnteresseerd in nascholing (95%; n=165). Eén van hen antwoordde: 'Ik heb zeker interesse in dit vakgebied. Ik ben hier totaal niet in opgeleid en vind dit een manco. Ik houd mij aanbevolen dus!'

Tot slot

Een interessante vraag die met een kwantitatief onderzoek als hierboven beschreven onbeantwoord blijft, is welke kennis docenten nu precies ontwikkelen in de lespraktijk naast de theoretische kennis die hen is aangereikt in de gevolgde opleiding. Leren lesgeven blijkt namelijk niet een kwestie te zijn van eerst theorie leren en die daarna in praktijk brengen (Hanley, 1993). Kennis die van buitenaf wordt aangereikt, verschilt van kennis die docenten in de context van de eigen lespraktijk ontwikkelen en daardoor van hen persoonlijk is (zie bijv. Verloop, 2003). Juist deze praktijkkennis

lijkt het handelen van docenten te bepalen. In het volgende nummer van Kunstzone zal *Kunsteducatie van ArteEZ* daarom samen met het *Lectoraat Kunst- en Cultuureducatie van de Amsterdamse Hogeschool voor de Kunsten* proberen licht te laten schijnen op de relatie tussen praktijkkennis zoals deze zich bij docenten in de loop der jaren heeft ontwikkeld en de theoretische kennis over leren improviseren.

Esther Schopman is docent bij de *ArteEZ* conservatoria in Enschede en Zwolle. Het onderzoek is uitgevoerd voor het *Lectoraat Kunsteducatie van ArteEZ*.

Literatuur

- Bos, P. van den, Eijnden, J. van den, Jansen, L., & Vreede, D. de (2001). Algemeen Raamleerplan Muziek voor instrumentaal en vocaal onderwijs. Utecht: Cultuurnetwerk Nederland.
- Bremmer, M. (2010). Leren improviseren. *Cultuur + Educatie*, 10(28). Utrecht: Cultuurnetwerk Nederland.
- Elenbaas, P., Janssen, L., & Toren, L. (2001). Algemeen Raamleerplan Popmuziek voor instrumentaal en vocaal onderwijs. Utecht: Cultuurnetwerk Nederland.
- Hanley, H. (1993). Music Teacher Education: New Directions. *British Journal of Music Education*, 10, 9-21.
- Ministerie van OCW (2006). Kerndoelen Primair Onderwijs. Den Haag: Delta Hage.
- Onderbouw-VO (2006). Karakteristieken en kerndoelen voor de onderbouw. Zwolle: Onderbouw-VO.
- Stichting Leerplan Ontwikkeling (2007). Handreiking schoolexamen muziek havo/vwo. SLO: Enschede.
- Verloop, N. (2003). *Onderwijskunde, een kennisbasis voor professionals*. Groningen: Wolters-Noordhoff.

Studiedag voor muziekdocenten

De besturen van VLS (Vereniging Leraren Schoolmuziek) en Gehrels Muziekeducatie willen u van harte uitnodigen voor een gezamenlijke studiedag op zaterdag 24 maart 2012, vermoedelijk te Amersfoort.

Wij willen op deze dag voor leden die werkzaam zijn in het basisonderwijs en in de onderbouw van het voortgezet onderwijs aandacht besteden aan verschillende aspecten van het prachtige vak muziek in de klas en op school. In een aantal workshops kunnen collega's uit beide werkgebieden elkaar ontmoeten. Daarnaast zal er een aantal meer leeftijdsgerichte workshops zijn en ook hopen we elkaar in een plenaire bijeenkomst te kunnen enthousiasmeren.

In de volgende Kunstzones zullen we meer over het programma en de aanmelding bekend maken. Houdt u er vast rekening mee, zodat u zich onmiddellijk kunt aanmelden zodra dat kan. Er is een beperkt aantal plaatsen beschikbaar. Houdt u daarom ook onze websites in de gaten.

namens Gehrels Muziekeducatie
Michel Hogenes

namens VLS
Reyer Ploeg



aankondiging

@web



Not A-Mused

Thea Vuik

Wat doe je normaal gesproken als je langs de schappen van de buurtsuper rent? Op ooghoogte snel iets pakken of meer gymnastisch bukkend en reikend je boodschappen bij elkaar zoeken?

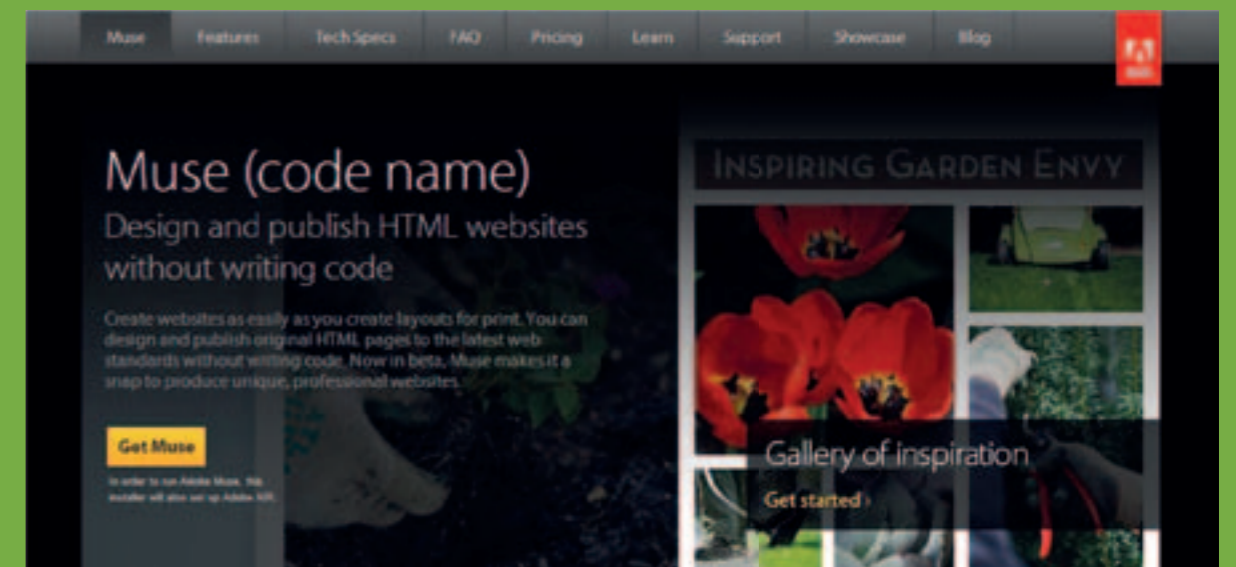
Ik ben meer voor de laatste optie: de exotische variant van pindakaas bijvoorbeeld vind ik persoonlijk lekkerder dan het oer-Hollandse potje dat zich als het ware voor je neus opdringt. Eigenlijk een marketingtechnische vorm van lichaamsbeweging, omdat het vaak zo is dat de goedkopere B-merken niet makkelijk voor het grijpen liggen.

Als je het over de *bèta* versie van een softwareprogramma hebt, denk je in eerste instantie aan een kwalitatief 'minder' product. Niets is minder waar: een bèta versie is een officiële naam van in ontwikkeling zijnde software. Zo'n testversie is nog niet stabiel genoeg om in productie genomen te worden, maar wel al (deels) functioneel. Het wordt meestal gratis verspreid onder een selecte groep van gebruikers met de bedoeling het programma grondig te laten testen, zodat eventuele bugs (= fouten) tijdig worden ontdekt. Dit kan een gesloten selectie gebruikers zijn (closed bèta) of gewoon voor elke gebruiker (open bèta).

Een paar weken geleden speurde ik het net af om te kijken of er een voor mij geschikt programma te vinden was voor het maken van een website. Ooit had ik al wel wat uitprobeerde, maar altijd voelde ik me uiteindelijk verstrikt geraakt in een onoplosbaar abracadabra, omdat ik net iets wilde wat het programma niet wilde óf ik niet wist hoe dat op de een of andere manier voor elkaar te krijgen. En dan blijft het probleem als het ware in de kast liggen zonder de website ooit afgemaakt te hebben. Maar - hoor het tromgeroffel - ik stuitte tijdens deze zoekactie op niet een van de minste softwaremakers - Adobe - die eigenlijk net sinds een dag de open bèta versie van het softwareprogramma *Muse* gelanceerd had op <http://muse.adobe.com>. En laat dat nu heel toevallig het passende antwoord zijn op mijn vraag! Die vraag kun je als volgt omschrijven: 'Is er een programma te vinden waarin ik net als bij ieder willekeurig DTP-programma iets vormgeef en het er dan later ook zo uitziet zoals ik het gemaakt heb? Zonder te verdwalen in ingewikkelde codes, zonder al te veel poespas, maar wel met de nodige vrijheid om alles te doen wat ik wil?' Eigenlijk zocht ik software die het maken van websites WYSIWYG maakt.

Muse blijkt simpel, maar ook zo professioneel en voldoet helemaal aan mijn verwachtingen. Gelukkig is de bèta versie al goed uitontwikkeld: ik heb in ieder geval nog geen bug ontdekt. En ik heb nu de website gemaakt die ik wilde hebben.

Menigeen is enthousiast: bezorgde reacties komen alleen vanuit de echte webdesigner hoek. Zij vinden het programma te veel lijken op andere grafisch georiënteerde programma's zoals Adobe InDesign. Webpagina's zijn qua grootte dynamisch: zij moeten zich bijvoorbeeld kunnen aanpassen aan de diverse schermgroottes en verschillende browsers. Volgens de conventionele webdesigners zijn dat twee werelden die niet verenigbaar zijn. Ook vinden zij dat enig begrip van codes noodzakelijk is. Ik denk ook wel dat je enigszins moet beseffen hoe een en ander in elkaar steekt, maar de details hoeft je naar mijn idee niet echt te kennen en kunnen. Hoe lang lijkt het al geleden dat je de computer aan de praat moest krijgen door allerlei ingewikkelde MS-DOS-commando's in te typen? Nu start de computer gewoon op door een knopje in te drukken. Zijn de professionals bang dat nu iedereen zich op het gebied van hun stiel gaat begeven? Ik weet het niet: het blijft een vermoeden, maar één ding is in ieder geval helemaal zeker... I'm B-Mused.



Foto's: Aukje Flapper

Extra handen bij muziek en CKV

Een nieuwe opleiding tot onderwijsassistent muziek/CKV

Aukje Flapper

Er wordt gemuseerd in groepjes in verschillende ruimtes. De muziekdocent rent van hot naar her, om alle leerlingen de nodige aandacht en feedback te geven. Tijdens CKV zijn de leerlingen bezig met een fotoreportage in en om de school. De docent poogt alle groepjes leerlingen op het goede pad te houden. Soms tevergeefs...

Iedere muziek/CKV-docent kent ze, lessen of projecten waarbij je handen tekort komt. Uit het scriptie-onderzoek *Extra handen bij muziek en CKV. Kwalificatiedossier voor MBO Onderwijsassistent muziek/CKV in het VO* is gebleken dat een onderwijsassistent bij de vakken muziek en CKV in het voortgezet onderwijs zeer welkom is. Met dit onderzoek wordt MBO-scholen aanbevolen het door Aukje Flapper opgestelde kwalificatiedossier *MBO Onderwijsassistent muziek/CKV in het voortgezet onderwijs* te gebruiken als basis bij het vormgeven van een nieuwe opleiding. In dit dossier staat globaal beschreven waaraan in deze situatie een onderwijsassistent moet voldoen. Aan de hand van kerntaken en bijbehorende werkprocessen wordt dit duidelijk gemaakt.

Muziek/CKV-docenten zijn over het algemeen veelzijdig, kunnen veel dingen tegelijk en zijn gewend een grote verscheidenheid aan taken uit te voeren. De huidige grote klassen vragen

veel aandacht en tijd. Waar de ene leerling uren nodig heeft om een spelstuk te leren spelen, speelt de andere leerling hetzelfde stuk na twee minuten weg. De niveaverschillen tussen leerlingen zijn groot; niet te vergelijken met de niveaverschillen (en dan met name het startniveau) bij een vak als bijvoorbeeld scheikunde of Frans. De onderwijsassistent muziek/CKV kan hier een helpende hand bieden.

Mede door de niveaverschillen tussen leerlingen kan het instudeerproces van een zang- en/of spelstuk vertraagd worden. Als docent kun je vaak maar één leerling tegelijk helpen. Met een assistent aan je zijde kun je in dezelfde tijd twee leerlingen helpen.

Tijdens de lessen muziek of CKV is vaak veel materiaal nodig. Als docent probeer je ervoor te zorgen dat alles zoveel mogelijk klaar staat als de leerlingen het lokaal binnenkomen. Helaas is dit soms onbegonnen werk en kom je er tijdens je les achter dat de gitaren nog niet gestemd zijn. Dan moet de docent stemmen tijdens de les. Zonde van de kostbare lestijd. Een onderwijsassistent kan deze taken overnemen.

Principekwestie

Veel taken kunnen prima uitgevoerd worden door de onderwijsassistent. Toch zijn er enkele taken waarover enige discussie is ontstaan onder de muziek/CKV-docenten. Neem bijvoor-

beeld het instuderen van partijen met groepjes leerlingen. Je studeert een koorstuk in met een klas en de tenorpartij wil maar niet vlotten. Een gehele les alleen aan de tenorpartij besteden is geen optie, want wat doet de rest dan? Zij kunnen gaan repeteren onder leiding van de onderwijsassistent muziek/CKV. De meeste docenten vinden dat deze taak aan de onderwijsassistent overgelaten kan worden. Echter, bij de docenten die aangeven dat dit niet de bedoeling kan zijn, is er sprake van een principewestie. Het gaat immers om een didactische vaardigheid en een onderwijsassistent heeft geen lesbevoegdheid. Deze taak mag in principe dus niet door een assistent worden uitgevoerd.

En wat te denken van de taken rondom de CJP-aanmeldingen binnen een school? Kunnen deze uitgevoerd worden door een onderwijsassistent of behoren deze tot het takenpakket van de cultuurcoördinator? Vanwege de grote mate van verantwoordelijkheid geeft meer dan de helft van de vakdocenten aan deze taak het liefst bij de cultuurcoördinator te houden. Het regelen en organiseren van culturele activiteiten doen de docenten en de cultuurcoördinator ook het liefst zelf, maar bepaalde taken kunnen wel uit handen worden gegeven. Het zal per docent, per cultuurcoördinator en per onderwijsassistent verschillen welke taken dit zullen zijn.



Zo vinden de meeste docenten dat een onderwijsassistent muziek/CKV zich niet hoeft te bemoeien met de arrangementen van de spelen/of zangstukken. De docent is immers degene die ermee uit de voeten moet kunnen tijdens de les. De praktijk kan echter anders uitwijzen, want wat als de onderwijsassistent een ster is in arrangeren? Dan wil je daar als docent maar al te graag gebruik van maken. In deze situatie is het aan de docent te bepalen wat de onderwijsassistent wel of niet mag en kan doen.

Bovenstaande taken geven een klein deel weer van het totale takenpakket voor de onderwijsassistent muziek/CKV in het voortgezet onderwijs dat is opgesteld naar aanleiding van interviews met docenten muziek/CKV in de regio Twente en Utrecht. Taken als het onderhouden van instrumenten en apparatuur, het inrichten van de materiële leeromgeving, het opruimen van het lokaal, het kopiëren van muziek/werkbladen, het afnemen van klassikale schriftelijke toetsen en het adviseren en begeleiden bij culturele activiteiten maken de lijst compleet. Het bestaande kwalificatiedossier van de *Onderwijsassistent* (zie www.mbo2010.nl) is gebruikt als raamwerk voor het nieuwe kwalificatiedossier voor de MBO-opleiding *Onderwijsassistent muziek/CKV* in het voortgezet onderwijs, kortweg: MBO Onderwijsassistent VO muziek/CKV.

Deze nieuwe opleiding moet goede kansen bieden op een baan als onderwijsassistent muziek/CKV in het voortgezet onderwijs. Daarnaast moet de mogelijkheid blijven bestaan voor studenten om verder te studeren

aan het HBO, in het bijzonder aan de opleiding Docent Muziek. Om de opleidingen goed te laten aansluiten is ervoor gekozen het werkveld van de nieuwe onderwijsassistent breed te maken: muziek én CKV.

Voor ieder MBO-beroep zijn in een kwalificatiedossier kerntaken opgesteld. Voor de onderwijsassistent zijn dat de volgende drie:

- Assisteren bij het uitvoeren van onderdelen van het primaire proces (tijdens de lessen);
- Uitvoeren van taken rondom het primaire proces (rondom de lessen);
- Uitvoeren van organisatie- en professioneel gebonden taken.

Iedere kerntaak is weer onderverdeeld in drie of vier werkprocessen. Deze zouden omschreven kunnen worden als deeltaken. Deze werkprocessen van de onderwijsassistent zijn zodanig algemeen dat deze grotendeels voor het nieuwe kwalificatiedossier te hanteren waren. De verdere invulling van het dossier is een stuk specifiek, gericht op muziek en CKV. De landelijk vastgestelde beroepscompetenties voor het MBO en de specifieke taken zijn gekoppeld aan de werkprocessen. Vervolgens is er een omschrijving gegeven van iedere taak. Daarbij wordt aangegeven welke vakkennis en vaardigheden vereist zijn. Door dit alles samen te voegen ontstaat er een stevig fundament voor de nieuwe opleiding.

De opleiding verder vormgeven

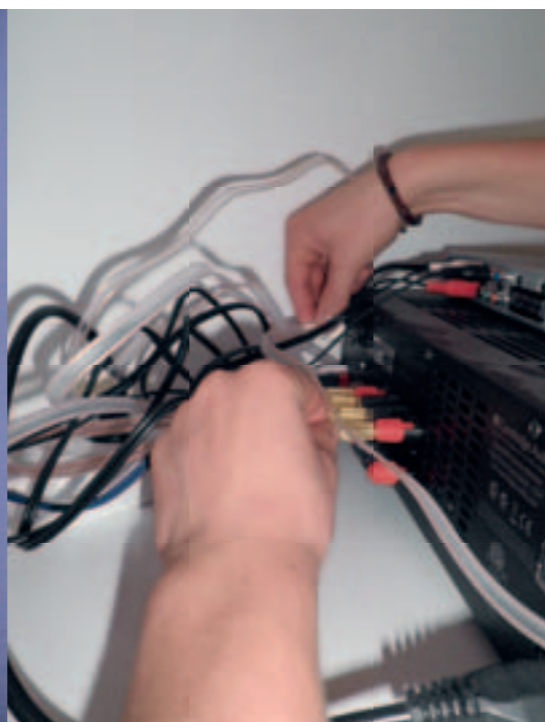
En dan? Met enkel en alleen het kwalificatiedossier van de MBO-opleiding *Onderwijsassistent VO muziek/CKV* is de opleiding nog niet vormgegeven. Iedere onderwijsinstelling beslist zelf hoe de opleiding uiteindelijk wordt ingevuld. Maar het vormgeven van een opleiding gebeurt

ten allen tijde aan de hand van het bijbehorende kwalificatiedossier.

Voor het werkveld (instellingen die MBO-opleidingen verzorgen) is het zaak het kwalificatiedossier tot in detail te bekijken. Het biedt een basis voor een opleiding, maar het geeft ook nog vele openingen: staat didactiek/pedagogiek centraal, of kiezen we voor een veel meer muzikale/kunstzinnige inslag? Krijgen studenten drie jaar lang wekelijks individueel zangles of zijn een aantal zangworkshops genoeg? En belangrijker nog, hoe lang duurt de opleiding tot Onderwijsassistent VO muziek/CKV eigenlijk? Curriculumontwikkelaars wordt aanbevolen deze vragen grondig te overdenken en alle voor- en tegenargumenten te bespreken met andere professionals op dit gebied. Ook is het van belang een goed contact te onderhouden met middelbare scholen in de regio over deze nieuwe functie. Op welke scholen hebben ze behoefte aan deze onderwijsassistent? Wat mogen ze verwachten van deze persoon? En voor hoeveel uur wordt de onderwijsassistent aangesteld?

Kortom, een goede afstemming tussen de opleiding en de eisen van het werkveld leidt tot het afleveren van bekwame, extra handen bij muziek en CKV.

Aukje Flapper is in mei 2011 afgestudeerd aan de Opleiding Docent Muziek aan het ArtEZ Conservatorium in Enschede. De laatste vier maanden van deze studie is zij werkzaam geweest als muziekdocent (invaller) aan het St. Bonifatiuscollege in Utrecht. In september begon zij met een nieuwe studie: pre-master Orthopedagogiek aan de Universiteit Utrecht.



Foto's: Mirtle van der Wel

Nu zwaait er wat! Didactiek van het dirigeren voor de klas

Caroline Grasmeijer

Zoals dirigeren meer is dan de maat aangeven, is lesgeven meer dan kennisoverdracht. Een muzikale werkvorm die hiermee speelt, is dirigeren met de klas. De klas is het koor en één van de leerlingen is de dirigent. En ieder koor lijkt soms op een klas, en iedere dirigent op een docent.

Het cruciale onderwerp voor zowel een dirigent als docent is communicatie. Hoe verloopt de informatie van verzender naar ontvanger? De positie en het gedrag van beide kanten is belangrijk. De verbinding tussen beiden is in eerste instantie een muzikale lijn. En dan is het zaak om te spelen met de focus van de groep. Er is balans wanneer iedereen verantwoordelijkheid neemt.

De kunst van het dirigeren is loslaten zonder de controle te verliezen. In mijn werk als docent muziek komt dit voor de klas anders tot uiting dan wanneer ik als dirigent voor een koor sta. Zoals tenor Arjan van der Star uit mijn *Vocal Group Utrecht* het mooi verwoordt: 'Voor de dirigent is er altijd de paradox tussen *being one of the guys* en het *leaderschap*. Dit levert soms situaties op waarin de dirigent zich in een soort spagaat bevindt tussen beide uitersten. Maar dit resulteert ook in een hele dynamische, ontspannen en resultaatgerichte werksfeer. Juist deze spagaat is de kracht achter en het motiverende voor het koor als team.'

Zingen in een koor leert je luisteren. Goed luisteren is een instelling. 'Je doet het, omdat je naar de anderen wilt luisteren. Je doet het, omdat je het leuk vindt om te horen wat de

andere zangers doen. Je doet het, omdat je beseft dat het geheel er beter van wordt,' schrijft dirigent Tijs Krammer. Het uiteindelijke doel van een docent verschilt van de dirigent. 'Een dirigent probeert zo mooi mogelijk muziek neer te zetten (resultaat) en een docent probeert een zo effectief mogelijk leerproces te creëren (proces). Natuurlijk is voor een dirigent het proces ook belangrijk, voor het behalen van een goed resultaat en voor een docent andersom,' aldus muziekdocent Josje Visser.

Dirigeren met de klas kun je op verschillende manieren. In de nieuwe editie 2012/2013 van *Muziek Op Maat* leren leerlingen de maat slaan, het tempo aangeven, bladmuziek bestuderen en klasgenoten aansturen. Niet voor niets komt dit in de lesmethode voor de bovenbouw. Door middel van dirigeren leren leerlingen op een andere manier muziek te benaderen. En niet alleen de muziek, maar ook hun klasgenoten. Klasgenoten die voor de gelegenheid tot koor of orkest gebombardeerd zijn. Het dirigeren wordt een rollenspel. En in relaties met anderen kun je je eigen gedrag veranderen. Het is een oefening waarmee bewust met groepsdynamiek gewerkt kan worden.

Het leren communiceren begint al met het inzingen. Daarnaast kun je als docent kiezen om met de leerlingen de basisprincipes van slagtechniek te oefenen. Maar ook zonder enige theoretische kennis kan iedere leerling met zijn lijf de groep bespelen. Plaats een leerling voor de groep en vorm een spreekkoor van de klas. Kies één woord uit dat de dirigent op twee manieren door zijn koor



laat klinken. Laat de klas maar eens op gevoel een orkestraal werk dirigeren dat door de speakers schalt. Wanneer de leerlingen in kleine groepen verdeeld worden, kunnen zij hun eigen tekens afspreken waarmee de dirigent werkt. En zo kan iedere groep op eigen wijze een lied ten gehore brengen. Denk ook aan de mogelijkheden van een grafische partituur en voorbeelden van dirigenten op YouTube.

Wanneer de leidinggevende in staat is om met vaste hand het dirigeerstokje soepel te laten zwaaien, kan dirigeren met en voor de klas een eye-opener zijn. 'Shows, ideeën, inspiratie en eindeloos enthousiasme zijn niet de kracht van elke docent,' aldus bas Charles Blijdorp, 'en misschien ook niet van de meeste dirigenten.' Maar wanneer dit ook maar in geringe mate aanwezig is, kan dirigeren met de klas een bijzondere ervaring worden en zal dirigeren inspiratie bieden voor creatieve lessen in het muziekonderwijs.

Informatie

Muziek Op Maat stelt proefhoofdstukken online beschikbaar, zodat docenten alvast kennis kunnen maken met de vernieuwde bovenbouweditie van deze lesmethode. Via www.epn.nl/muziekopmaat kunt u doorklikken naar de site waarop deze hoofdstukken te downloaden zijn.

Dirigent en zanger Tijs Krammer heeft twee boeken uitgebracht die gaan over zingen met koor en vocal group, namelijk *Meerstemmig Inzingen* en *Een en al oor*. Zie www.krammer.nl.

Vocal Group Utrecht is een jong ambitieus close harmony koor. Zij zingen met name gospel, jazz en pop. Het koor is opgericht met leerlingen van een middelbare school. Zie www.vocalgrouputrecht.nl.

Muziek maakt School in Zaandam 4

Claudia Rumondor

Nog even en dan begint een nieuw jaar *Muziek maakt School*, met 248 kinderen die muziek maken op evenzoveel instrumenten. Dit jaar voor het eerst met een nieuw instrument, de Indonesische gamelan.

Muziek maakt School is een initiatief van *FluXus*, centrum voor de kunsten Zaanstad. Het programma staat onder artistieke leiding van Erik van Deuren die, samen met een klein team, praktijkonderzoek doet naar klassikaal instrumentaal onderwijs op de basisschool. In september 2010 is *Muziek maakt School* begonnen met lessen op drie basisscholen in Zaandam.

Het was een lang, zwaar, maar ontzettend leuk en leerzaam jaar. Sinds een half jaar is er een school bijgekomen, zodat we nu al vier scholen bedienen. De laatste weken van dit jaar staan in het teken van evalueren, nieuwe plannen maken en slotvoorstellingen. Op *CBS De Tamarinde* gebeurt dat in de vorm van het jaarlijkse *Ouderbedankfeest*. Op een regenachtige donderdagavond stroomt de school verrassend snel vol met zo'n 70 ouders. Erik begint het feest met te vertellen over *Muziek maakt School*, maar al snel maken de woorden plaats voor muziek. Het is tijd dat de ouders ondervinden wat de kinderen het afgelopen jaar allemaal geleerd hebben. In kleine groepjes krijgen de ouders steeds zo'n 15 minuten les: gitaar, harp, zang en trommelen op rommel. Het blijkt nog niet mee te vallen om je vingers op de juiste plaats te zetten en dat gepluk aan harpsnaren, daar krijg je best blaren van! Maar de ouders doen enthousiast mee en na een uur kunnen we met z'n allen een muziekstuk zingen, begeleid door de harpen, gitaren en emmers.

Een nieuw instrument

Het komende jaar wordt *Muziek maakt School* niet alleen aan groep 5 gegeven, ook groep 6 komt erbij! Net als vorig jaar zullen we komend jaar met sazzen, harpen en violen gaan werken. Er komen ook nieuwe instrumenten, één daarvan is de gamelan. Als assistent artistiek leider en als harp- en gamelandocent verbonden aan *Muziek maakt School* heb ik me de laatste jaren in dit instrument verdiept. Ik maakte Erik enthousiast voor dit instrument en al gauw was de gamelan besteld. De gamelanset wordt speciaal voor dit project gemaakt in Indonesië. Na wat problemen door afstand en ziekte ontving ik tijdens mijn vakantie de eerste foto's van de instrumenten. Onder de

Muziek maakt School is een initiatief van *FluXus*, centrum voor de kunsten Zaanstad en wordt financieel gesteund door het *Fonds Cultuurparticipatie*. Het project staat onder artistieke leiding van Erik van Deuren die, samen met een klein team, praktijkonderzoek doet naar klassikaal instrumentaal onderwijs op de basisschool. In september 2010 is *Muziek maakt School* begonnen met lessen op drie basisscholen in Zaandam. Claudia Rumondor is componist en is als assistent artistiek leider en harp- en gamelandocent verbonden aan *Muziek maakt School*. Zij vertelt over haar praktijkervaringen.

indruk van het prachtige houtsnijwerk verheugt het team zich om met de kinderen deze instrumenten te gaan bespelen.

Terug van vakantie pak ik de evaluatieformulieren, die de kinderen op geheel eigen wijze hebben ingevuld, er nog eens bij. 'Juf Anke zingt heel mooi,' schrijft een vioolmeisje. Een sazjongetje heeft de vraag hoe zijn familie het vindt dat hij een instrument bespeelt, beantwoord met: 'Mooi, maar ze zeggen dat het veel

lawaai maakt.' Weer een ander saskind doet de ontroerende uitspraak dat hij saz wil blijven spelen tot hij dood gaat. Voor ons is het een enorme opsteker dat de meeste kinderen de muziekdocenten vooral (heel, heel) lief, aardig, grappig en goed vinden. Maar er blijft ruimte voor verbetering. In het nieuwe seizoen moeten we nog beter ons best gaan doen. Want op de vraag wat hij volgend jaar graag wil leren, schrijft een jongen simpelweg: 'Engels.'

Gitaar oefening op het Ouderbedankfeest van CBS De Tamarinde - Foto: Ellie Oomen



Harpoefenen op het Ouderbedankfeest van CBS De Tamarinde - Foto: Ellie Oomen



Backstage

Theatermaken van idee tot première



Backstage ontwerp

Karin Laarakker (Cultuurnetwerk Nederland)

BACKSTAGE

Backstage. Theatermaken van idee tot première is een rondreizende educatieve tentoonstelling met een bijbehorende workshop voor het voortgezet onderwijs, ontwikkeld door Theater Instituut Nederland (TIN). In Backstage nemen leerlingen een kijkje achter de schermen in het theater, en ervaren zij hoe een voorstelling tot stand komt. Jephtha Hermelink is senior medewerker educatie bij het TIN, en projectleider van Backstage. Haar collega Mawgosia Bos werkt bij de afdeling marketing en communicatie. Voor Backstage onderhoudt ze de contacten met en ondersteunt ze de partijen die het project huren.

Backstage toert dus door het land en staat steeds gedurende een aantal weken opgesteld in de foyer van een theater. In januari en februari 2011 was Stadsschouwburg Utrecht aan de beurt, waar Anoenk Jentjens werkt als educatief medewerker. Zij heeft al zo'n vier jaar goed contact met Fieke Hendrikse, muziekdocent en cultuurcoördinator aan het St-Gregorius College in Utrecht, een gemengde stadsschool voor VMBO-T, HAVO en VWO. De school is cultureel zeer actief, vooral op het gebied van podiumkunsten. Iedere klas bezoekt minstens twee keer per jaar een voorstelling. Er is een vaste samenwerking met de schouwburg, tot wederzijdse tevredenheid. De school deed met alle brugklassen mee aan Backstage. De leerlingen werden hierbij begeleid door hun mentoren.

Het project

Backstage bestaat uit een tentoonstelling, workshop en DVD. In de workshop voor het voortgezet onderwijs maken leerlingen kennis met alle aspecten van een theatervoorstelling van idee tot de dag van de première. In twee uur gaan ze zelf een 'voorstelling' maken aan de hand van twee scènes uit Romeo en Julia: de scène waarin zij elkaar ontmoeten en de sterfscène. Hierbij kunnen de leerlingen kiezen voor de vormgeving of de uitvoering van een scène. De leerlingen van de vormgevingsgroep maken een kostuum-, decor-, licht- of geluidsontwerp. De tweede groep werkt aan regie en spel. In de eindpresentatie worden de scènes aan elkaar gepresenteerd. Tijdens de workshop bezoeken de leerlingen de tentoonstelling en laten zich daar door professionele theatermakers inspireren.

De workshop vindt plaats in een aparte ruimte in het theater; een speciale workshopzaal of

bijvoorbeeld een kleedkamer. Hier staan voor ieder onderdeel materialen klaar: twee theaters op schaal met decormaterialen, miniatuurbelichting en geluidstechniek, en een kast met kostuumonderdelen.

De tweede groep bezoekt intussen de tentoonstelling. Die bestaat uit vier onderdelen die elk een deel van het proces van theatermaken laten zien, namelijk idee, ontwerp, repetitie en première. De opstelling is interactief, zodat leerlingen zelf dingen kunnen uitproberen, en inspiratie kunnen opdoen voor de workshop.

Na ruim een half uur volgt de presentatie van het decor-, kostuum-, licht- en geluidsontwerp van de eerste groep. Vervolgens wisselen de groepen van onderdeel. Leerlingen uit de tweede groep gaan nu de workshop doen: zij gaan twee scènes instuderen. De andere groep



Backstage affiche

bezoekt de tentoonstelling. Aan het eind van de workshop worden de twee scènes aan elkaar gepresenteerd, en worden de verschillende fasen van het maakproces geëvalueerd in een nagesprek.

Sommige educatief medewerkers en docenten hebben in eerste instantie moeite met deze (ogenschijnlijk) complexe logistiek. Toch werkt het goed, en is het ook geen probleem dat een deel van de klas eerst de workshop doet en daarna pas de tentoonstelling ziet. 'Het sluit namelijk juist goed aan bij het basisidee: van uit de vormgeving het spel bedenken,' aldus Jephtha. 'En als de leerlingen uit de eerste groep na de workshop de tentoonstelling zien, herkennen ze dingen. Dat is ook een goede leerervaring.'

Foto's: Mawgosia Bos

Deelnemende scholen krijgen verder een DVD toegestuurd met 16 fragmenten van hedendaagse theatervoorstellingen, van klassiek teksttoneel tot bewegingstheater en cabaret. Docenten kunnen die in de les gebruiken, voor of na het bezoek aan Backstage.

Waarom?

Belangrijkste doel van het TIN met Backstage is jongeren (letterlijk!) over de drempel van het theater helpen. Jephtha: 'Sommige docenten willen cultureel aanbod de school in halen. Begrijpelijk, maar wij willen de leerlingen nu juist uit de school halen!' Mawgosia vertelt dat het oorspronkelijke idee was om een bus in te richten die langs de schouwburgen zou gaan. Maar daar werd snel vanaf gezien: 'Je kunt beter écht in de theaters zijn, omdat kinderen dan het gebouw leren kennen en hopelijk gaan denken: hier doe je leuke dingen, en hier kun je ook naar een voorstelling gaan.' Theatergezelschappen doen weliswaar veel aan educatie, maar die gaat vaak over het thema van een voorstelling. Veel leerlingen in de onderbouw missen echter basiskennis over theater, en zijn er nog niet aan toe om naar een grote voorstelling te gaan. Backstage is een eerste stap hier naartoe.

Voor wie?

Backstage is bedoeld voor leerlingen in de eerste drie klassen van het voortgezet onderwijs, dus twaalf-, dertien- en veertien-jarigen. Alle schooltypen zijn welkom, van VWO tot VMBO, maar betrokkenen zijn het erover eens dat het project het meest geschikt is voor de eerste kennismaking met theater. Onlangs is er een aangepaste versie van de workshop gemaakt voor een groep 8.

Met groepen uit het speciaal onderwijs is niet specifiek rekening gehouden, maar Anoenk had een heel goede ervaring met een groep leerlingen met een aan autisme verwante stoornis. 'Het was een klein clubje van vijftien jongeren. Ze hadden extra tijd gekregen, en mochten ook op het toneel, waar ze helemaal enthousiast raakten van alle kabeltjes en knopjes.'

Organisatie

Backstage wordt, in principe, kant-en-klaar afgenomen door de theaters. Wel worden er goede afspraken gemaakt over de programmering en uitvoering van de workshops. Tot voor kort golden geen minimumeisen voor het aantal groepen dat de workshop moet doen, maar vanaf het nieuwe seizoen komt hier verandering in.

De planning en logistiek vormen een punt van aandacht. Bij elke locatie is er een andere logistiek nodig, omdat de gebouwen en beschikbare

ruimtes verschillend zijn. In Utrecht vond Backstage bijvoorbeeld op verschillende locaties in het gebouw plaats. Omdat het programma vol is, was dat soms een race tegen de klok, vond Anoeke. En ook Fieke merkte dat sommige kinderen net door hadden hoe het moest, toen ze alweer moesten wisselen. Jephtha geeft toe dat er in twee uur veel moet gebeuren. 'De strakke planning van tentoonstellingsbezoek en workshop maakt het extra belangrijk om alles goed over te dragen op de deelnemende theaters. We denken daarom mee over de inrichting, nemen mensen bij de hand. Maar we willen natuurlijk wel dat ze het uiteindelijk als hun eigen kindje gaan zien. Gelukkig gebeurt dat meestal ook.'

Schouwburgen kunnen kiezen hoe zij de begeleiding van de workshops regelen. Soms doen de educatief medewerkers de begeleiding zelf, soms kunnen ze een beroep doen op een pool van theaterdocenten. Wanneer deze mogelijkheden er niet zijn, kunnen ook begeleiders worden ingehuurd via het TIN. Anoeke zette maar liefst honderd eerstejaars studenten Culturele en Maatschappelijke Vorming (CMV) van de Hogeschool Utrecht in voor de begeleiding, zowel voor in de workshops als voor het lopen van de ene plek naar de andere. In groepjes van twee tot vijf begeleiden zij de leerlingen, en ze werden vooraf allemaal door Anoeke en docenten CMV opgeleid. Het inroosteren van de eerstejaars CMV'ers was een stage-opdracht voor enkele derdejaars studiegenoten.

Omdat de beschikbare tijd voor een klassenbezoek beperkt is tot twee uur, en omdat leerlingen actieve elementen het meest waarderen, zorgde het TIN ervoor dat de leerlingen meteen aan de slag kunnen. In de workshop zijn er voor het onderdeel decorontwerp bijvoorbeeld blokjes in verschillende kleuren, die op allerlei manieren kunnen worden gebruikt. 'Die zien er in het begin nogal simpel uit,' vertelt Mawgosia. 'Maar als je een paar groepen ermee bezig hebt gezien, zie je hoeveel mogelijkheden er zijn. Van hetzelfde blokje wordt de ene keer een loungebank gemaakt, de volgende keer een stoffen tafel, en een andere keer een achterwand.' In de tentoonstelling doen leerlingen hetzelfde soort ontdekkingen. Zo kunnen de leerlingen in een minirepetitieruimte onder begeleiding van een virtuele regisseur een scène repeteren.

De contacten met theaters en steunfunctie-instellingen zijn heel belangrijk voor het succes van het project. 'Ons doel is dat we in twee jaar 8000 leerlingen bereiken. Na drie locaties zaten we op 3300, dus al aardig boven schema,' vertelt Mawgosia. Lastig is dat iedere locatie weer anders werkt. De educatieve afdeling van een theater maakt meestal geen eigen aanbod,

maar bemiddelt tussen scholen en het aanbod van gezelschappen. Soms is er geen educatieve afdeling, en loopt het contact via steunfunctie-instellingen. Anoeke is bij Stadsschouwburg Utrecht verantwoordelijk voor de groepsreserveringen, en beschikt daardoor over een grote database van contactpersonen bij scholen in de provincie. 'Daarin staan wel vierhonderd namen en adressen, dus als er eentje niet reageert, dan maakt dat niet uit.'



Backstage première

Kosten

De prijzen die de schouwburgen vragen aan deelnemende scholen variëren (afhankelijk van of bijvoorbeeld mensen van buitenaf moeten worden ingehuurd voor de workshops), maar liggen meestal rond € 200,- per groep. Anoeke wilde quitte spelen, en dat is ruimschoots gelukt. 'Ik moest daarvoor 25 groepen binnenhalen, het werden er 32. We vroegen € 10,- per leerling.'

Tot slot

Fieke en Anoeke hebben enkele kleine dingen aan te merken op Backstage. Sommige leerlingen vonden het jammer dat ze niet op het podium waren geweest. Anoeke: 'Het was inderdaad mooi geweest als dat had gekund, maar door tijdgebrek zat het er niet in.' Fieke heeft het zelf niet als een gemis ervaren. 'Ik dacht: we gaan naar een tentoonstelling over theatermaken waarbij we zelf ook wat gaan doen. Dat dat gebeurde in de schouwburg, zag ik als een meerwaarde. De zaal zien was een leuke bonus geweest, maar voor mij hoefde het niet perse.'

Verder, zegt Anoeke, zou ze graag een voor- en een natraject op school willen, of zou ze

Backstage zelfs standaard willen kunnen inzetten als voorbereiding voor jongeren die voor het eerst naar een theater gaan. In ieder geval moet Backstage geen op zichzelf staande activiteit zijn. Dit idee sluit aan bij een wens van alle betrokkenen, namelijk een goede inbedding voor dit soort projecten. Idealiter zouden ze deel uitmaken van een doorlopende leerlijn voor theatereducatie, maar die bestaat nog niet.'

Anoeke kijkt met plezier terug op de goede samenwerking met de scholen. 'Voor mij als educatief medewerker was dit project een toetje. Geweldig, om zoveel scholen te bereiken, samen te werken met het TIN, met het HBO, met interne collega's. Het fijne was ook dat we een maand lang de tijd hadden om groepen leerlingen rond te leiden, niet vijfhonderd in één keer zoals bij een ander groot project dat we draaien.'

Jephtha en Mawgosia horen die enthousiaste geluiden ook terug van de theaters en de scholen. Jephtha: 'Scholen willen het liefst ieder jaar terugkomen, en theaters willen ook dat het een vast aanbod wordt. En wij zelf zouden in de toekomst ook heel graag een leerlijn maken. Maar voor nu hebben we gezegd: Backstage reist twee jaar rond, waarin liefst alle provincies worden bereikt. Daarna bekijken we of het ergens vast komt te staan, of dat het doorreist, of in een andere vorm doorgaat. We moeten nog starten met de evaluatie. Voor nu zijn we tevreden met de tentoonstelling, en vooral blij dat we het onderwijs iets moois te bieden hebben.'

Meer informatie over Backstage. Theatermaken van idee tot première, waaronder een tourschema, is te vinden op www.backstageontour.nl.

Cultuurnetwerk Nederland selecteert jaarlijks een aantal projecten die extra aandacht verdienen. Het zijn goede voorbeelden van projecten die culturele instellingen hebben ontwikkeld voor het onderwijs. Ga voor meer informatie naar www.projectloketcultuur.nl > onderwijs [+ bijzondere projecten].

CultuurProfielScholen | Vereniging | Contact | Stel uw Cultuurprofielvraag

SCHOOLPORTRETTE

dr. Aletta Jacobs College

Naam locatie: Laan van de sport
BRIN-nummer: 25GM

Contact

Naam contactpersoon: Dustin Dijkstra
Functie contactpersoon: Cultuurcoördinator
E-mailadres contactpersoon: ddijkstra@alletta.nl

Adres

De school

Programma:

Het dr. Aletta Jacobs College is een brede scholengemeenschap met alle mogelijke vormen van voortgezet onderwijs in huis. Hierdoor kan onze school vrijwel iedere leerling een geschikte leerweg bieden. De doorstroming tussen de verschillende leerwegen kan soepel verlopen omdat de school zorgt voor een goede interne aansluiting tussen de verschillende opleidingen en leerroutes.

Foto's van de school

Leerlingenwerk in foto's

Workshop perussie

dr. School art drama

CultuurProfielScholen.nl

Inspiratie voor iedereen

Leerlingen met specifieke belangstelling in kunst en cultuur kunnen binnen het voortgezet onderwijs steeds beter op maat worden bediend. Naast de reguliere kunstvakken kunnen scholen een extra cultuurprofiel bieden. Maar waarom kies je als school voor een cultuurprofiel? En hoe pak je het aan om dat cultuurprofiel inhoud te geven? Binnen de Vereniging CultuurProfielScholen (VCPS) is gedurende een aantal jaren veel expertise opgebouwd over allerlei aspecten van cultuurprofilering. Deze kennis heeft geresulteerd in een zeer informatieve en uitgebreide website.

Cultuurcoördinatoren, (kunst) vakkdocenten en directieleden kunnen er alles te weten komen over het *wat, hoe en waarom* van cultuurprofilering. Daarbij zijn er allerlei instrumenten en documenten te downloaden zoals een *zelfevaluatie instrument* om te checken in hoeverre de school in aanmerking komt voor erkenning als CultuurProfielSchool.

Daarnaast zijn er op de website *schoolportretten* te vinden. Hierin presenteren CultuurProfielScholen hun visie en programma, ondersteund met leerlingenwerk en PR materiaal. Op de site bevindt zich ook een *cultuurprofielplan generator* waarmee individueel of in teamverband een cultuurprofielplan kan worden gegenereerd. Voor leden van de vereniging zijn nog veel meer documenten en instrumenten beschikbaar op de website. Maar een school die er over denkt zich op het gebied van cultuur te profileren, kan zich aanmelden als *aspirantschool*. Met deze status kan deze school drie jaar gratis en onbeperkt gebruik maken van de kennis die afgelopen jaren op dit terrein verzameld is. De website biedt een kleurrijk palet van CultuurProfielScholen en is interessant voor iedereen die een oog heeft voor cultuurprofilering: www.cultuurprofielScholen.nl.

Gevaarlijke mist

Vakverenigingen wederom buitenspel gezet

Maarten Tamsma

Met de komst van het sectorplan kunst- onderwijs Focus op toptalent wordt een nieuw pad uitgezet naar een verbeterd kunstonderwijs. Onze docentenopleidingen zouden daar deel van uit (moeten) maken. Er wordt echter een troebel toekomstbeeld geschetst met weinig duidelijke verbeterpunten. Het binnenschoolse werkveld lijkt in het proces weer genegeerd te worden.

'Hogescholen zullen zich [...] focussen op de conclusies die kunnen/moeten worden getrokken uit de toekomst gerichte analyse van de Commissie Dijkgraaf, de inhoudelijke vertaling daarvan in het sectorplan kunstonderwijs en de uitkomsten van de bestuurlijke en politieke discussie daarover.'¹ Een jaar na de publicatie van de nota van de Commissie Dijkgraaf wijdt staatssecretaris Zijlstra op 4 april 2011 een alinea aan de gegeven beleidsadviezen. Hij doet dit in het kader van een antwoord aan de kamer over de Bachelor/Masterproblematiek van onze opleidingen.² Zou dit het begin zijn van interessante ontwikkelingen in de Kunstvakdocentenopleidingen (KVDO)?

De beleidsnota van Dijkgraaf gaf een marginaal beeld voor docentenopleidingen. Aan de gewenste verbetertrajecten van de KVDO's is in de nota treurig weinig aandacht besteed. De staatssecretaris had echter in april nog geen kennis kunnen nemen van het Sectorplan kunst- onderwijs 'Focus op Toptalent' dat in juli jongstleden door de HBO-raad is aangeboden. Een regie-orgaan was tussentijds aan het werk geweest met de rapporten van Dijkgraaf en de commissie Veerman. Daarop volgde in juli het Sectorplan kunstonderwijs 'Focus op toptalent' (www.hbo-raad.nl) > publicaties > 2001 > Sectorplan kunstonderwijs 'Focus op Toptalent'). In het plan zet de HBO-raad zijn ambities voor het kunstonderwijs voor de jaren 2012-2016 uiteen. Dus ook voor onze KVDO's.

Opnieuw weinig aandacht KVDO

De nota van de Commissie Dijkgraaf bevat weinig belangwekkende passages. Voor specificaties verwijs ik naar www.kunstzone.nl > Downloads waar de oorspronkelijke tekst van dit artikel (Gevaarlijke mist - Maarten Tamsma.pdf) staat, onder andere voorzien van citaten uit de betreffende nota's. Bij het sectorplan Focus op toptalent is dat niet veel anders. Open deuren worden ingetrapt 'kunstdocentenopleidingen dienen in de toekomst versterkt te worden'³ of '...het belang van de docentenopleidingen vraagt specifieke aandacht...'⁴. Ook wordt er iets gemeld over een volwaardig masteraanbod⁵, zonder

enige verwijzing naar de lopende Bachelor/Materproblematiek. De Master wordt ingezet als discussiepunt voor docenten in het kunst- onderwijs zelf. De HBO-raad heeft op het punt van de kunsteducatieve Master een oude rekening open staan, maar doet net of die kwestie niet (meer) bestaat. De kunstvakken hebben nog steeds als enige discipline-sector (met lichamelijke opvoeding) een HBO-Bachelor als volledig bevoegde (eerstegraads) docent voor een VHO-klas⁶. Voor alle andere schoolvakken is een Master nodig.



Belangrijk is volgens het plan 'de versterking en profilering bij de kunsteducatie, bijvoorbeeld door het verzorgen van docentenopleidingen...'⁷. Daarnaast '... moet en kan het kunstonderwijs bijdragen aan het herstellen van de kwaliteit en het aanbod in de binnen- en buitenschoolse kunsteducatie'⁸. Dat kan in de eerste plaats door de eigen kunstvakdocent- opleidingen scherp onder de loep te nemen. Deze opleidingen zorgen immers voor de professionals die opleiden voor de binnen- en buitenschoolse kunst- educatie. In de tweede plaats door de vooropleiding en talentscouting in nauwere samenwerking met de partners in de educatie vorm te geven. Voor veel opleidingen, zoals dans of klassieke muziek, is de vooropleiding van essentieel belang. Zonder vooropleiding is het starten aan een bachelor- opleiding feitelijk niet mogelijk. Enzovoort, enzovoort. Geen woord over het feit dat de docenten- opleidingen niet op het vak component mogen selecteren en gehouden zijn aan de regelgeving die ook voor andere docentenopleidingen gelden.

Concluderend uit het aangeboden pakketje van algemeenheden vindt de HBO-raad dat '...het profiel van de kunstvakopleidingen moet worden aangescherpt...'. Het lijkt erop dat de HBO-Raad zichzelf (en de opleidingen) de ruimte wil geven (en het mandaat nemen) om te bepalen waarvoor opgeleid moet worden. Je zou verwachten dat dit in samenspraak met het afnemende werkveld wordt gedaan.

Convenant tussen kunstonderwijs en sectorinstituten

In het plan wordt verwezen naar een structureel overleg met sectorinstituten. Daarmee is op 29 juni 2011 een convenant gesloten om het overleg met het werkveld een inbedding te geven. Deze instituten zijn de partij aan werkveldzijde in kwaliteitsbewakend overleg tussen het kunstonderwijs en de beroepspraktijk.⁹ Op de website van de HBO-Raad kan men kennis nemen van dit Raamconvenant landelijk overleg aansluiting sector kunstonderwijs-werkveld. Het domein docentenopleidingen kunstvakken/kunsteducatie wordt in handen gegeven van Kunstfactor, nota bene een instituut voor amateurkunst en (buitenschoolse) kunsteducatie! Evenals bij het valideringsproces van de Bachelor- en Master-profielen in 2003 en 2004 wordt de binnenschoolse werkveldvertegenwoordiging over het hoofd gezien. Dat valideringsproces werd destijds geleid door de Federatie van Kunstenaarsverenigingen, de voor deze klus geselecteerde convenantpartner van de HBO-raad. Interessant is dan de vraag waarom de docentenvakverenigingen niet zijn uitgenodigd. Het gaat immers (ook) over onderwijsbevoegdheden. In het convenant wordt aangegeven dat de beroepspraktijk zeer gedifferentieerd is en niet zodanig georganiseerd dat voor landelijk overleg direct kan worden aangesloten bij een eenduidige, representatieve en continue werkveldvertegenwoordiging¹⁰. Daaruit kan geconcludeerd worden dat de HBO-raad geen weet heeft van het bestaan van bijvoorbeeld VONKC of de VLS, of onze vakverenigingen niet representatief genoeg acht.

Het convenant stelt dat de beroepspraktijk primair verantwoordelijk is voor het formuleren van de beroepsvereisten en het opstellen en valideren van beroepsprofielen met beroepskwalificaties¹¹. Voor de kunstvakdocentenopleidingen wordt dat dus gedelegeerd aan een instituut voor amateurkunst! Tevens staat er dat deze sectorinstituten niet kunnen worden beschouwd als vertegenwoordiger van de beroepspraktijk. De vraag is dan: wie dan wel?

Op opleidingsniveau (dus regionaal) zal voorzien zijn in veldadviesgroepen. De NVAO vereist dat in het kader van het accrediteringsproces. Maar voor een nationale herstructurering die hier aan de orde is, gaat het om meer dan een optelsom van de lokale veldadviesgroepen, die bovendien zijn aangezocht door het eigen instituut. De slager keurt zijn eigen vlees.

Tegen de achtergrond van de sabotageactie van de HBO-raad inzake de Bachelor- en Master- validering van de KVDO-profielen, lijkt het een gotspe diezelfde raad nu te zien verklaren dat er wel rekening gehouden gaat worden met de uitkomsten van een valideringsproces. Zoals gezegd: er ligt nog een oude rekening open.

De docentenvakverenigingen zijn weer buiten spel gezet. Ik raad ze ook aan hierover niet via de HBO-raad of het ministerie te communiceren. Dat is een frustrerende route van negeren en minachting. De politiek (Tweede Kamer) en inspectie zijn misschien geschiktere gremia waar de belangen van de binnenschoolse kunsteducatie op gehoor kunnen rekenen.

Ik concludeer dat de nota Focus op toptalent consequent aansluit op die van de Commissie Dijkgraaf: als routebeschrijving voor de toekomstige KVDO's een even mistig en gevaarlijk document. Het zou plezierig zijn als de vakverenigingen tot diezelfde conclusie komen.

Noten

- 1 Rapport van de Commissie Dijkgraaf *Onderscheiden, verbinden, vernieuwen: de toekomst van het kunstonderwijs*, HBO-raad, mei 2010.
- 2 Brief van staatssecretaris Zijlstra aan de voorzitter van de Tweede Kamer inzake de Onderwijsbevoegdheid docenten kunstvakken d.d. 4 april 2011, kenmerk 288584.
- 3 Sectorplan Kunstonderwijs *Focus op toptalent*, pagina 7.
- 4 Sectorplan Kunstonderwijs *Focus op toptalent*, pagina 11.
- 5 Sectorplan Kunstonderwijs *Focus op toptalent*, pagina 23.
- 6 *Over Bachelors en Masters* (Kunstzone 2/3-2007, p 8-11), *Bachelors en Masters (2)* (Kunstzone 7/8-2008, p 38-39).
- 7 Sectorplan Kunstonderwijs *Focus op toptalent* idem, pagina 15.
- 8 Sectorplan Kunstonderwijs *Focus op toptalent*, pagina 16.
- 9 Sectorplan Kunstonderwijs *Focus op toptalent*, pagina 29.
- 10 *Raamconvenant landelijk overleg aansluiting sector kunstonderwijs-werkveld*, pagina 2.
- 11 *Raamconvenant landelijk overleg aansluiting sector kunstonderwijs-werkveld*, pagina 4.

De serie komt tot stand in samenwerking met Cito.

Nieuwe serie KunstlichtNext

De NTR zendt op dinsdag 22 november vier nieuwe KunstlichtNext afleveringen achter elkaar uit van 5.00-6.00 uur via Nederland 3. Kijk ook op schooltv.nl/kunstlichtnext_docent

ntr:schooltv

Actief met CKV

Etrusken. Vrouwen van Aanzien - Mannen met Macht

toont t/m 18 maart 2012 in een dubbel-tentoonstelling de eeuwenoude Italiaanse cultuur van de fascinerende Etrusken in het *Rijksmuseum van Oudheden* te Leiden en het *Allard Pierson Museum* te Amsterdam. De Etruskische cultuur was zo'n 3000 jaar geleden, ruim voor de komst van de Romeinen, de hoogst ontwikkelde beschaving in centraal Italië. De twee musea vertellen het verhaal over Etruskische rijkdom, religie, macht en pracht, elk vanuit een eigen invalshoek. In Leiden komt de Etruskische vrouw aan bod, in Amsterdam de Etruskische man. Te zien zijn ruim 600 topstukken uit de eigen collecties en uit vele buitenlandse musea. www.allardpiersonmuseum.nl, Allard Pierson Museum Amsterdam www.rmo.nl, Rijksmuseum van Oudheden Leiden

AAMU Educatie ontwikkelt bij iedere tentoonstelling een nieuw educatief programma voor het voortgezet onderwijs. *AAMU Museum voor hedendaagse Aboriginal kunst* zorgt voor een programma met verschillende en afwisselende werkvormen. Het bezoek begint met een introductie en een kort filmpje over Aboriginal kunst. Daarna volgt er een rondleiding door de tentoonstelling en het museumbezoek eindigt met een creatieve activiteit in de speciale educatieve ruimte. Dit kan een *didgeridoo workshop* zijn of het nieuwe educatieve project *Sound Bites Art*. Tijdens deze opdracht gaan leerlingen gewapend met MP3-speler en bijbehorende opdrachten-/informatieflyer zelf de tentoonstelling verkennen. Momenteel is AAMU druk bezig met de ontwikkeling van een stop-motion animatieworkshop. Hierin vormen de Aboriginal symbolentaal en

het vogelvluchtperspectief het uitgangspunt. Deze workshop kan vanaf januari 2012 afgenomen worden. Daarnaast worden er rondleidingen op maat aangeboden.

www.aamu.nl, AAMU Museum voor hedendaagse Aboriginal kunst Utrecht

Deadline.nl is een jongerenpersbureau waar jongeren van 15 tot 24 jaar hun mening over kunst, cultuur en lifestyle (recensies, artikelen, interviews) publiceren. *Deadline.nl* investeert in het talent van deze jonge redacteurs door middel van individuele begeleiding en journalistieke masterclasses, zoals interviewtechnieken, recensies en sfeerverlagen of creatief schrijven. *Deadline* wil de schakel zijn tussen de mening van jongeren en de media. www.deadline.nl

Architectuur-/stadswandelingen in Amsterdam worden aangeboden door *Arcam*. Zo is er bijvoorbeeld *BEKIJK JE WIJK: NIEUW WEST*. In dit wijkgerichte project gaan de VO-leerlingen aan de slag met architectuur en stedenbouw in hun eigen wijk.

Voorafgaand aan de begeleide wandeling door de wijk werken de leerlingen met een speciaal voor hen gemaakte kaart. Het project wordt afgesloten met een workshop. Het programma is geschikt voor alle VO-niveaus doordat er gewerkt wordt met verschillende lessen-series.

www.bekijkjewijk.nl > NIEUW WEST, Arcam Amsterdam

Een ander voorbeeld is *IJverBOUWD. OVER BRUGGEN EN BOUWEN* over het Oostelijk Havengebied, een gebied in verandering. In dit project concentreren we ons op de vormgeving van het gebied. Hoe is er nagedacht over de inrichting van het Java-eiland en de zuidelijke IJ-oever? Tijdens een interactieve

rondleiding maken de leerlingen kennis met de bijzondere vormgeving van deze waterrijke omgeving. De industriële haven is verdwenen. Er is plaats gemaakt voor wonen, werken en cultuur. Wat vinden de leerlingen van de inrichting van dit gebied? Ze worden uitgedaagd zelf na te denken over de inrichting van een deel van het gebied en gaan zelf aan de slag met een ontwerp. www.arcam.nl > EDUCATIE > VOOR DOCENTEN, Arcam Amsterdam

Huis Marseille Speciaal is een nieuw ontwikkeld educatieprogramma voor het basisonderwijs van *Huis Marseille*, museum voor fotografie te Amsterdam. Deze workshops zijn bedoeld voor kinderen uit groep 6, 7 en 8 en zijn gemaakt in samenwerking met Marije van der Hoeven. Het is een praktisch en experimenteel programma dat gedeeltelijk plaats zal hebben in het museum en gedeeltelijk op school. In deze workshop leren kinderen op een hele speelse manier naar foto's kijken. Ze krijgen onder andere een rondleiding door de tentoonstelling, gaan zelf tekenen en gaan met een koffer vol spullen aan de slag gaan om zelf 'magische' foto's te maken. De huidige tentoonstelling gaat namelijk over magisch realisme met onder andere foto's van een Igló van Limonade en rendieren in Noorwegen. Het educatieprogramma verandert met elke nieuwe tentoonstelling.

www.huismarseille.nl > educatie > primair onderwijs, Huis Marseille Amsterdam

Niemand Minder - Pamaïjer 85 jaar biedt in Kunsthof te Rotterdam t/m 11 december een kijkje in het leven van 6 mensen met een beperking. Deze tentoonstelling wordt gehouden ter ere van het 85-jarig jubileum van Pamaïjer.

Iedereen heeft het recht om mee te doen in de samenleving: op straat, op school, op het werk, overal. In deze tentoonstelling komen zes mensen met een beperking aan het woord. Cora, Myrthe, Pim, José, Ton en Patrick laten zichzelf zien via portretfoto's en korte documentaires. Speciaal voor de tentoonstelling realiseert Martijn Engelbregt een kunstwerk over vooroordelen en 'normaal-zijn'. Er zijn educatieve programma's. www.kunsthof.nl > EDUCATIE, Kunsthof Rotterdam

KNST is een website voor kunstenaars en kunstliefhebbers. Kunstenaars kunnen - geheel gratis - een profiel aanmaken en hun kunstwerken op deze website plaatsen. Ook kunnen ze eventueel iets vertellen over zichzelf, hun atelier, exposities, workshops, stijl, inspiratie, enzovoort. www.knst.nl

Persmuseum Educatie laat uw klas op een leuke en actieve manier kennis laten maken met de media, de pers, het nieuws en persfoto's. Het Persmuseum ziet het als zijn taak jongeren te interesseren voor deze onderwerpen en voor museumbezoek in het algemeen. De interactieve lesprogramma's die het Persmuseum aanbiedt, zijn afgestemd op leeftijd en niveau en sluiten aan bij de leerlijn van de betreffende onderwijsvorm. Beleving en ervaring staan in ieder programma centraal!

1. Workshop *ffeen krant maken!* - VMBO basisvorming;
2. Workshop *Cartoon-tekenen* - Alle niveaus, afgestemd op de onderwijsgroep;
3. Workshop *Journalistiek* met variant voor schoolkrantredacties - Bovenbouw VMBO-GT, HAVO/VWO;
4. Workshop *Fotojournalistiek*;
5. Workshop *Censuur* - Bovenbouw VMBO-GT, HAVO/VWO

6. *De politieke tekeningen van Peter van Straaten* - Digitaal,

bovenbouw HAVO/VWO 7. *Digitaal lesprogramma 1989* - Digitaal, bovenbouw HAVO/VWO 8. *Rondleidingen* - Alle niveaus, afgestemd op de onderwijsgroep. www.persmuseum.nl, Persmuseum Amsterdam

Rubens, Van Dyck & Jordaens, Vlaamse schilders uit de Hermitage

bevat tot en met 16 maart 2012 in de *Hermitage* te Amsterdam een indrukwekkende selectie uit de verzameling Vlaamse kunst van *Hermitage St.-Petersburg*. Een magistraal overzicht van 75 schilderijen en circa 20 tekeningen, waaronder talrijke meesterwerken van de grote drie van de Antwerpse school: Peter Paul Rubens, Anthonie van Dyck en Jacob Jordaens en werken van bekende tijdgenoten. Aan de hand van een audiotour, een film en computerprogramma's worden in de tentoonstelling de Vlaamse kunst en de geschiedenis van de Vlaamse kunstcollectie in Hermitage St.-Petersburg uitvoerig belicht. Het bruisende Antwerpen van de zeventiende eeuw komt tot leven op een speciale expositiewand, waar met beeld en tekst schildersateliers, kerken en monumenten zijn aangegeven. www.hermitage.nl, Hermitage Amsterdam

Stedelijk Museum Schiedam biedt een uitgebreid educatief programma voor het voortgezet onderwijs. Deze educatieve programma's zijn erop gericht leerlingen vertrouwd te maken met het museum en met beeldende kunst. Tijdens de interactieve rondleidingen worden de leerlingen uitgedaagd zich te laten verrassen door de beeldende kunst en tot het vormen van een eigen mening. De rondleidingen en workshops worden gegeven door professionele museumdocenten. Voor het

huidige schooljaar zijn programma's ontwikkeld bij de vaste opstelling van de eigen collectie en de tijdelijke tentoonstellingen *Ik & Utopia*, *Van CoBrA tot nu en Dichter bij het beeld*. Een unieke combinatie van kijken en zelf doen! www.stedelijkmuseumschiedam.nl > Onderwijs > Voortgezet onderwijs, Stedelijk Museum Schiedam

TIN Theaterencyclopedie laat theater- en dansliefhebbers hun antwoorden vinden in deze digitale TIN Theaterencyclopedie die onder meer de complete database van het TIN van alle in Nederland gespeelde voorstellingen sinds 1900 omvat. Ook zijn er honderden biografieën en beschrijvingen te vinden. Deze worden geïllustreerd met een selectie van unieke beelden, audio- en videofragmenten uit de museale collectie van het TIN. Daarnaast biedt de theaterencyclopedie een tijdlijn met hoogtepunten uit de theatergeschiedenis en een jukebox met historische theaterliedjes, interviews en registraties. www.theaterencyclopedie.nl

Film in Nederland is een nieuwe website die de vroege Nederlandse film tot leven brengt. Er zijn gratis films te bekijken en opmerkelijke verhalen te lezen, van de eerste vertoning van *Gestoorde hengelaar* in 1896 tot een typiste die het schopte tot filmster. Veel bijzonder historisch materiaal is nu voor het eerst te bekijken. In de nabije toekomst wordt de site uitgebreid met recente Nederlandse films. Ook zijn er opmerkelijke verhalen en anekdotes te vinden over circa 2300 vroege Nederlandse films. De meeste films die bewaard zijn gebleven, kunnen gratis bekeken worden. De tijdlijn geeft een overzicht van belangrijke momenten in de Nederlandse filmgeschiedenis. Van Edisons Kinetoscope op 27 december

1894 en de vertoning van de eerste Nederlandse film *Gestoorde hengelaar* in 1896 tot een liefdesdrama aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog *Ergens in Nederland* (1940), met Lily Bouwmeester en schrijver Jan de Hartog in zijn enige filmrol. De filmgeschiedenis wordt beschreven in meer dan zestig thema's, van de kunstfilm tot revuesterren. *Film in Nederland* is een van de resultaten van het grootschalige digitaliseringproject *Beelden* voor de Toekomst. Zie voor meer informatie www.beeldenvoortetoeekomst.nl, www.filminnederland.nl, EYE Film Instituut Nederland

Museum Henriette Polak heeft veel te bieden op educatief gebied. Zo zijn er rondleidingen te boeken door de vaste collectie en/of de wissel-tentoonstellingen en worden er regelmatig lezingen en workshops gegeven. Voor scholen is er het project *Ik zie mezelf, ik zie jou* dat bedoeld is voor de bovenbouw van het primair onderwijs. Het leren waarderen van beeldende kunst vraagt om aandachtig kijken. Dat is een kunst op zich. Met dit lespakket wil het museum leerlingen handreikingen aanbieden om dit op een speelse manier te leren. Het wil hen bovendien doen beseffen dat je niet alleen ziet met je ogen, maar ook met je handen. Het project bestaat uit een interactieve rondleiding door het museum en opdrachtkaarten voor de leerlingen.

www.museazutphen.nl/index2.php?ml=P&menu=210, Museum Henriette Polak Zutphen

ArtTube is een online videokanaal dat in oktober 2009 werd gelanceerd door Museum Boijmans Van Beuningen. Sindsdien is het een groot succes. Dit najaar wordt het platform uitgebreid met de deelname van vier gerenom-

meerde musea. *ArtTube* is daarmee de eerste, structurele online samenwerking tussen kunstmusea in het Nederlandse taalgebied. Vijf musea voor moderne en hedendaagse kunst slaan de handen ineen om dit online videokanaal *ArtTube* uit te bouwen tot het grootste collectieve videoplatform voor kunst en design in Nederland en België. Het Stedelijk Museum Amsterdam, M HKA in Antwerpen, Gemeentemuseum Den Haag, De Pont in Tilburg en Museum Boijmans Van Beuningen in Rotterdam zullen de komende drie jaar video's publiceren op dit videokanaal. Op deze manier kunnen de musea het publiek vanuit één centraal platform informeren over kunst, collecties en andere museumzaken. Het videokanaal is een breed toegankelijk archief en tegelijkertijd een inspirerend kennisportaal. Op de site www.arttube.boijmans.nl zijn onder meer bijzondere interviews te bekijken met toonaangevende kunstenaars zoals Carsten Höller, Pipilotti Rist en Olafur Eliasson. Tijdens de openstelling van de befaamde *Pindakaasvloer* van Wim T. Schippers dit voorjaar was het mogelijk de kunstenaar op *ArtTube* een vraag te stellen via de webcam. Niet alleen online, maar ook in de museumzalen kan *ArtTube* op een toegankelijke manier achtergrondinformatie bieden aan het publiek tijdens het museumbezoek. www.arttube.boijmans.nl

www.CKplus.nl: overzicht van bijna 400 lopende exposities, informatie op trefwoord over 1200 musea www.CKplus.nl/kunstzone.html: links uit deze *Actief met CKV* www.CKplus.nl/extra7.html: overzicht culturele manifestaties en exposities www.CKplus.nl/extra12.html: 190 stadswandelingen en kunstroutes hans@CKplus.nl: voor reacties en opgave gratis Ckplus.nl-nieuwsbrief



Zie: Etrusken. Vrouwen van Aanzien - Mannen met Macht



Zie: AAMU Educatie



Bekijk je wijk Nieuw West
Zie: Architectuur-/Stadswandelingen in Amsterdam



Pim van Dijk
Foto: Krijn van Noordwijk
Zie: Niemand Minder - Pamaïjer 85 jaar



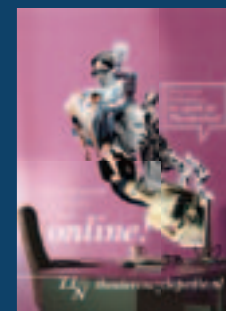
Zie: Persmuseum Educatie



Peter Paul Rubens en atelier - Venus en Adonis (circa 1614)
Staatmuseum Hermitage St.-Petersburg
Zie: Rubens, Van Dyck & Jordaens



Zie: Stedelijk Museum Schiedam



Zie: TIN Theaterencyclopedie



0412-481000
BEL EVEN VOOR ONZE REISGIDS!

**meer dan 40 jaar maatwerk
voor school- en studentengroepen**

PARIJS 3-daagse touringcarreis, heen en terug dagrit, hotel**/3-persoonskamers, douche/toilet, L+O

vanaf
€ 99,50 p.p.

BERLIJN 4-daagse touringcarreis, heen dag- en terug nachtrit, Jugendhotel, meerpersoonskamers, L+O

vanaf
€ 92,55 p.p.

MADRID 4-daagse vliegreis, Amsterdam of Weeze vv (incl. verplichte taxen), hostel meerpersoonsk., L+O

vanaf
€ 199,00 p.p.

LONDEN 3-daagse touringcarreis, heen dag- en terug nachtrit, youth hostel, meerpersoonskamers, L+O

vanaf
€ 79,95 p.p.

ATHENE 4-daagse vliegreis, Amsterdam - Athene vv (incl. verplichte taxen), hotel**/***, meerpersoonskamer, L+O

vanaf
€ 298,00 p.p.

ROME 4-daagse vliegreis, Amsterdam, Weeze of Charleroi - Rome vv (incl. verplichte taxen!), hotel** 4-6 p.kamers, douche/toilet, L+O

vanaf
€ 229,00 p.p.

FLORENCE 5-daagse touringcarreis, heen en terug nachtrit, hotel*** Montecatini, meerpersoonskamers, **halfpension**

vanaf
€ 177,50 p.p.

PRAAG 4-daagse touringcarreis, heen dag- en terug nachtrit, hotel**/**, 2-3 p.kamers douche/toilet, L+O

vanaf
€ 101,95 p.p.

ANDALUSIË 4-daagse vliegreis, Eindhoven, Weeze of Brussel SUD Charleroi - Malaga vv (incl. verplichte taxen), hotel***, meerpersoonskamers, halfpension, dagtocht Granada en dagtocht Ronda

vanaf
€ 297,00 p.p.



Genoemde tarieven bij 46-60 deelnemers bij touringcarreizen en vanaf 10 deelnemers bij vliegreis Madrid en Rome, vanaf 15 deelnemers bij vliegreis Athene, 31 deelnemers bij vliegreis Andalusië. Periode november-februari.

Bij touringcarreizen: elke 16e deelnemer gratis!



U kiest uw eigen vertrekdatum! Service waar u recht op heeft!

Meer of minder deelnemers? Meer reisdagen? Andere periode? Of een ander reisdoel in Europa?

BEL ONS VOOR EEN VRIJBLIJVENDE OFFERTE OP MAAT!



EUROPA SPECIAAL REIZEN - HET WARGAREN 5 - 5397 GN LITH - TEL. 0412-481000

offerte@europaspecialreizen.nl

www.europaspecialreizen.nl

U REIST PER KEURMERK TOURINGCAR: VEILIGHEID EN COMFORT!